Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

РСФСР-ниң Компартиязының Тыва республика комитединиң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл сентябрь 8 суббота № 206 (14406)

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 3 коп.

Культура амыдыралындан

СОЛЧУЛГА АРГАЗЫ-БИЛЕ

Моол Арат Республика-биле студентилер, сургуулдар солчулгазы, ылангыя 1990—1991 өөредилге чылында, элээн апар чыдар. Бо талазы-биле солун үүл — Моолдун күрүне университединге бистен дөрт студентинни шилип алгаш, өөредири-биле аъткарганы. Чөөн-Хемчик, Таңды, Эрзин школаларынга база Кызылдың № 2 школазынга ортумак школа доосканнар — Дагба Мерген, Хертек Любовь, Аяна Самдан, Бады-Сагаан Шончалай олар бо хүннерде акыдунма кожавыс МАР-ның Улан-Баторда өөренип эгелей бергеннер. Олар дыл-төөгү факультединге моол, кыдат, тибет дылдарны өөренир.

Моолдан үш студент Кызылдын педагогика институдунга тыва дыл өөренири-биле чедип келген. Моолдун Баян-Өлгүй аймактан ийи сургуул башкы училищезинде өөрени берген. Олар ол аймакта тываларга эге школага тыва дыл башкылаарынга өөренир.

МАР-ның Улус өөредилге министерствозу-биле студентилер солчулгазының керээзин ёзугаар үстүнде хемчегленни боттандырган.

БЕЛЕТКЕП ДООСКАН

Республиканың Улус-чу чогаадылгазының болгаш культура чырыдышкын ажылының талазы-биле эртем-методиктиг төвү чамдык боттуг ажылдарны кылып чорудун турар.

Бот-тывынгыр композитор, башкы Александр Ондарның «Белек» деп аттыг ырлар чыындызын болгаш хоочун-даа, аныяк-даа бөлүк авторларның «Чалыы үүрзөм доюлдурду» деп ырлар чыындызын ук төп белеткеп дооскан. А боттывынгыр композиторларның «Ынакшылды ырлажылы» деп чыын-ды номун парлап доозуп турар.

Экер-оол КЕЧИЛ-ООЛ.

КҮЗЭЭР-ДИР МЕН

Чоокта чаа № 183 «Шын» солунга Ак-Довуратан башкы Базыр Монгуштун «Хүреш — сонуургалым» деп үүлүн номчудум. Ында ол В. И. Крипан дугайында бижээн. Үүл дээрге Владимир Иванович тыва хүрешке сеткилиниң ханызындан бердинген кижи бооп-тур. Өскээр чугаалаарга, тыва улустуң культуразын ооң хүндулеп билири-дир, чогум-на интернационалчы ол-дур.

Шынап-ла, мен бо чоруп чорааш, тывалап чугаалаар орус дылдыг кижилерни дыка хүндүлээр мен. Ындыг кижилер кижиге дыка чоок ышкаш кылдыр сагындырар. Оларның-биле тывалап чугаалажырга дыка солун боор чүве.

Тыва хүрешти орус улустуң көрбейн турарын билир мен. Бо талазы-биле чамдык эштер солуннарга база бижип турган. Бир эвес алдан чылдар үезинде ышкаш, орус националдыг кижилер тыва хүрешке киржи бээр болза, ынчан олар стадионнарже чайгаар-ла шуужа бээри магат чок. Ынчан бистиң найыралывыс улам быжыгар.

Тывада чурттап турар орус националдыг аныяк кижилерни тыва хүрештиң аргаларынга үүге өөредип болбас деп. Оларны ынчаар өөредирүе черле келген деп бодаар мен. Ол ажылды чорударда орус улус колдаан коллективтерге, школаларга барып, тыва хүреш дугайында тайылбыр ажылын чорудуп, сонуургалдыг кижилерни национал тыва хүрештиң секцияларынче эвилелдеп, оларга деткимчени көргүзер херек. Мээң бо саналымга удур кижилер-даа турары чадап чок. Ынчалза-даа өске эшөөрнүн менээ ушкажыры күзээр-дир мен.

Альберт ОНДАР.
Таңды район.

ҮЕНИҢ СУДАЛЫ МЕДӘӘЛЕР

ДҮҮН

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Шак мындыг өөрүнчүг медээ биске дүүн келген. «Таңды сыны» совхоз 2235 тонна сиген белеткээр планын 2240 тонна чедиргеш, ол ажылды ам-даа уламчылап турар.

Сигенчилерниң ажылын шыырак организастаан. Механизастаттынган 3 звенону директор, партком секретары, көдээ Совет даргазы үжелээ хуваажып алган харыылап турар. Аъш-чем хандырылгазы эки, эн ылангыя сезон үезинде сигенчилерге хлебти суурга шуут ангы быжырып берип турар.

Роберт Чоодунуң 9 кижилиг звенозу 800 тонна планын 890 тонна кылдыр күүсеткен. Мында колдуунда алышкылар ажылдап турар. Малчыннардан Айдын-оол Кочанай, Олег Билчир, коллективтер, көдээ Советтиң организациялары кызымак ажылдаан.

ЧУГААЛАЖЫП КӨРГЕН

Партия Улуг-Хем райкомунуң VII пленуму Шагаан-Арыг хоорайга болуп эрткен. Анаа 1989 чылдың декабрь 15-те эрткен пленумнуң хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезиниң дугайында информацияны партия райкомунуң ийиги секретары Камбаа Бичe-оол кылган.

Партияның XXXII отчёт-соңгулдалыг район конференциязын чыылдырарының болгаш анаа төлээлер соңгуурунуң нормазын, составын тодарадырының дугайында дыннадыгны килдис эргелекчизи Александра Серен илеткээн.

Отчёт-соңгулдалыг район конференциязын октябрь 10-да эрттирер деп доктааткан.

(Бистиң корр).

ДААРТА

МАЙДЫР БАЙЫРЛАЛЫ

Шагаан-Арыг хоорайның күүскому болгаш районнуң культура килдизи чоокта чаа Москва хоорайга болуп эрткен «Федерация-90» деп театр-студиялар фестивалының тнилекчизи, Тыванын аныяктар театр-студиязының киржилгези-биле культура байырлалын даарта организастаан эрттирер.

Анаа чалатканнарның аразында Кызылда сарыг шажын шиитилелиниң даргазы Владимир Кара-Сал, Чөөн-Хемчик районнуң Ооругдан тыва лама Шымбай-оол Куулар олар база бар.

Дүштекиниң 12 шактан орай кежээге чедир үргүлчүлээр байырлалдың программазында хамның самы, сыгыт-хөөмей, «Майдыр бурганның байырлалы» деп көргүзүг кирип турар. Хүрээ-хинт төлээлекчилери судур номчуп, мөргүл кылыр. Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң ажылдакчылары тыва эт-сеп, шажын-чүдүлгеге хамаарышкан эдилелдерни, хөгжүм херекселдерин көргүзүп делгевишаан, оларның дугайында тайылбырны бээр.

Байырлал үезинде хүрээ тударынга кижилерниң эки тура-биле сөөг болур акша чыылдазын база чорудар.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр).

ФОТОДЕЛГЕЛГЕ АЖЫТТЫНАР

Кызылда Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгынга даарта, хүндүскүүнүң 12 шакта, «Растр» фотоклубтуң организастаан фотоделгелези ажыттынар.

Анаа хоорайның фотографтарындан ангыда, Москваның, Норильскиниң фотоклубтарының кежигүннери киржир. Аалчыларның ажылдарының аразында эрткен чылын республиканың «Хөөмей» фестивалынга болгаш Тыванын өскелаа черлериниң тыттырган чуруктар бар.

Бистиң корр.

РСФСР-ниң КП-ниң Тургузукчу съездизи

СЪЕЗД АЖЫЛЫН ДООСКАН

РСФСР-ниң Компартиязының Тургузукчу съездизиниң ийиги үе-чадазы сентябрь 6-да ажылын дооскан. Съездиниң эртенги хуралын даргалаан **Ю. А. Манаенков** саналга комиссиязының даргазы **И. П. Воробьёвка** сөс берген. Россияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш Төп контроль комиссиязының кежигүннерин соңгаан чажыт бадылаашкынларының түннелдерин ол чарлап дыннаткан. Протоколдарны делегаттар бадылаан.

Съездиниң амгы үе-чадазында ТК-ның составынга 125 кижи, баштайгы үе-чадазында — 147 кижи соңгуткан. Ынчангаш Төп Комитеттиң составынга ниитизи-биле 272 кижи соңгуткан. Төп контроль комиссиязының составынга 96 коммунистер кирген.

ТК-ның болгаш ТКК-ның составтарын съезд база бадылаан.

Ооң сөөлүнде РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының бирги секретары **И. К. Полозковка** сөс берген.

СТРАТЕГИЯ ШИЛИИШКИНИ

Партияда харыысалгалыг албан-дужаалга — Контроль комиссиязының даргазынга кандидатураларны РСФСР-ниң Компартиязының Тургузукчу съездизиниң сентябрь 5-те эртенги хуралынга депшиткен. Контроль комиссиязының дугайында дүрүмнү делегаттар депшидилгениң бүдүүзүнде хүлээп алган.

Ол албан-дужаалга СЭКП Чита обкомунуң бирги секретары, улус депутаттарының область Совединиң даргазы Н. И. Мальковту депшидерин делегациялар төлээлекчилериниң хуралынга шиитпирлээнин съезднин хуралын даргалаан— РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының бирги секретары **И. К. Полозков** дыннаткан.

Ленинградтың инициативтиг съездизинин төлээлекчизи Контроль комиссиязының даргазының албан-дужаалынга Новосибирск чурттуг ажылчын В. П. Байдужаның кандидатуразын депшиткен. Ю. А. Гагарин аттыг шериг ужар үүл академиязының башкызы Н. С. Столяровтуң кандидатуразын база депшиткен.

Контроль комиссиязының даргазының албан-дужаалынга депшиттирген кандидаттар боттарының дугайында чугаалаан болгаш туруштарын илергейлээн.

Н. И. Мальков 1932 чылда төрүттүнген, судно болгаш суг транспортунуң инженери. РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының бирги секретарының албан-дужаалынга ооң кандидатуразы Тургузукчу съездиниң баштайгы үе-чадазында база депшиттирген турган. Партийжи контроль Ленининиң үезинде массалыг шинчилиг турган. Ынчангаш партийжи контрольду массалыг болдурары чугула деп, кандидат санап турар.

Бедик албан-дужаалга кандидат кылдыр депшиттирген ажылчын коммунист —52 харлыг слесарь **В. П. Байдужа** амыдыралчы оруунуң дугайында чугаалаан. Бодунуң билии эвээш дээрзин ол ак сеткилдии-биле хүлээп көрген. Ынчалза-жок чааскаан эвес, а коллектив-биле кады ажылдаар апаар. Кым-даа кижи, кандыг-даа кандидат аазаашкын кылырда хандыр боданыр ужурлуг деп, ажылчын коммунист медеглээн. Совет кижилер 80 чылдарда коммунизмге чурттаар апаар деп, Хрущев аазаан турган. 500 хүн дургузунда экономиканы экижидиптерин Ельцин аазап турар. Экономиканы ийи-үш чыл дургузунда экижидиптерин хүндүлүг Михаил Сергеевич Горбачев эде тургустунуушкунунуң эгезинде аазап турган.

Ооң дараазында делегаттар баштайгы ийи кандидаттарның дугайында чугаалажып көрген. Чамдыкта изигленишкиннер-даа турган. Каржы-хажагай болгаш бак сөстер чугаалааны дээш аалдан үндүрерин негеп-даа турган. «Сөс болза бора-хөкпеш эвес-тир, сөглээн сөстү тудуп алыр эвес» деп үлегер чугаадан түннел үндүрери негеттине берген. Делегаттар «бора-хөкпешти тудуп алырын» бир кезек үеде оралдашкан болгаш бир кордакчының чугаазындан кирген бак сөстерни стенограммадан ап каапталы дээш бадылаан-даа.

Делегаттар кандидатураларны чугаалажып тургаш, Мальковтуң ажыл-агыйжы шынарын, Байдужаның принципиалдыын, бодунуң туружун камгалап шыдаарын, төп органнарга ажылчын ангының төлээзи турарын демдеглээн. Бодалдар ангы-ангы турган. Чугаалажып көрүүшкүн үезинде Контроль комиссиязының даргазынга албан дужаалынга чаа кордакчылар база тывылган.

Оларның бирээзи —Ю. А. Гагарин аттыг шериг агаар академиязының улуг башкызы **Н. С. Столяров** сөс алгаш, ол албан-дужаалга соңгудар дээш бодумнуң кандидатурамны дүжүрбес мен дээн. Этика болгаш философия башкылап турар мен, кижи төрелгетениң салым-чолу дээш харыысалгалыг болурунче кижи бүрүзүн кыйгырдым. Кандидатурадан уштунар болзумза, бо дугайын чугаалаар эргемин ышкынганым ол. Онза программа менде чок, ынчалза-даа быжыг амыдыралчы туружум бар. Кол-ла чүве — контроль эвес, шаажылаары азы өршээл көргүзери эвес, а коммунист, партия кежигүнү эвес, кижи бүрүзүнүң эргежактарын камгалаары деп, ол чугаалаан.

Чүве чугаалаан кижилерден 43 харлыг полковниктиң кандидатуразынга кымдаа удурланмаан. Ооң бедик интеллектуалдыг байдалын шупту улус демдеглээн, ынчалза-даа чамдык кижилер академияның башкызын идеология фронтузунга ажыглаары чугуладыр деп саналдаан.

Түннелинде Н. И. Мальков, В. П. Байдужа, Н. С. Столяров оларның аттарын чажыт бадылаашкын даизызынга кирген. Астраханьда партия райкомунуң бирги секретары **Ю. А. Балашов** бодунуң кандидатуразын дүжүрген, а партияның Ленинград область организациязының контроль-ревизия комиссиязының даргазы **Н. Н. Кораблевтуң** кандидатуразын ооң боду ук хуралга олурушпааны дээш делегаттар дүжүрген.

Совет көскү шериг начальниги, Совет Эвилелиниң Маадыры армия генералы А. П. Белобородовтуң тураскаалын делегаттар минута иштинде бут кырынга туруп, сактып ёзулаан.

РСФСР-ниң Компартиязының Төп Комитединиң болгаш Контроль комиссиязының составынга кандидатураларны депшиткеш, оларның талазы-биле чажыт бадылаашкынны РСФСР-ниң КП-ниң Контроль комиссиязының даргазын соңгууру-биле кады чорудар дугайында чамдык делегаттарның саналын чапсар соонда даргалакчы **И. К. Полозков** номчуп дыннаткан.

Съездиниң баштайгы үе-чадазында ТК-ның 153 кежигүнүн соңгаанын ол дыннаткан. Оларның алдызы ол хүлээлгеден хостаарын дилээн, чүге дизе, олар партияның соңгулдалыг үш органынга соңгуткан бооп турар, бо чорук партияның Уставынга дүүшпейн турар. Ол дилеглерни хандырар шиитпирни делегаттар бадылаашкын-биле хүлээп алган.

Ынчангаш ТК-ның составында 147 коммунист арткан, норма ёзугаар 45 кижини чедир соңгууру арткан деп, РСФСР-ниң КП ТК-ның бирги секретары дыннаткан. Съездиниң бирги үе-чадазында хүлээп алган шиитпирни ёзугаар ТК-ның кежигүннериниң үштүн бир кезинин № 2 даңзыны ёзугаар соңгуп болур. Бо таварылгада РСФСР-ниң КП ТК-ның кежигүннериниң ниити саны 271 кижи болур.

Ооң соонда сөс алган делегаттар тодарадыларны кылып, РСФСР-ниң Компартиязының ТК-ның составынга чаа кандидатураларны саналдап турган. Депшиттирген чамдык кижилер боттарының кандидатураларын дужурген, чамдыктары бүрүткедиринге чөпшээрешкен. Чамдык кижилериниң бодалын ёзугаар алырга, баштай партияның стратегиязын болгаш тактиказын дугуржуп алгаш, ооң соонда политиктиг угланыышкынны боттандырарынга дорт киржир кижилерни соңгууру чугула.

Съездиниң редакция комиссиязының даргазы **Ю. А. Прокофьев** тайылбыр кылган. Комиссия кежигүннериниң бодалдары ангы-ангы болу бергенин ол айыткан болгаш программа төлевилелинге хамаарыштыр кирген бүгү саналдарны кыска үе иштинде барымдаалап көөрү болдунмас деп демдеглээн. Бо съездиге төлевилелди келир үедеги программаның тезистери кылдыр көргеш, ооң соонда бүгү эдилгелерни ыяк ажылдан кылгаш, республиканың партия организацияларынга чугаалажып көргенинин соонда РСФСР-ниң Компартиязының ТК-ның пленумунга азы партияның өске шуулганынга хүлээп алырын СЭКП МХК-ниң бирги секретары саналдаан.

Чажыт бадылаашкынга киирген кандидатураларның даизызын чугаалажып көргенинин соонда даргалакчы **И. П. Воробьевка** сөс берген. Ол, РСФСР-ниң Компартиязының Контроль комиссиязының даргазын соңгуур талазы-биле бадылаашкынның чурумун таныштырган. Партияның удуртур органнарын чажыт бадылаашкын-биле соңгууруп ол сагындырган болгаш чажыт бадылаашкын бюллетеньнерин саналап комиссиязы бадылаанын дыннаткан.

Комиссия даргазының албан-дужаалынга кандидат, бир эвес ол съездиниң делегаттарының бадылаашкынының чартыктан хөй кезинин алыр болза, соңгуттурган деп санаар.

Бир эвес съездиниң бүгү делегаттарының үштүң ийиден эвээш эвес кезин киришкен болза, соңгулда болган деп санаар.

Делегаттар бадылаарынче кирген.

РСФСР-ниң Компартиязының ажыл-чорудулгазының программазын чугаалажын көөрүнге 20 оратор киришкенин кежээки хуралды даргалаан **Ю. А. Манаенков** дыннаткан болгаш саналонал беришкинин уламчылаарын саналдаан.

Кол үндезин болур бо документ ам-даа чедир ажылдаттынмаан, ылангыя ооң социал-экономиктиг адыр талазы-биле бөлүүнде улуг четпестер бар деп, СЭКП Удмурт обкомунуң бирги секретары **Н. И. Сапожников** чугаалаан. Рынокту, өнүчүнү, өртектер доктаадырының айтыырларын Россияның Компартиязы канчаар көрүп турарын кижилер билген турар ужурлуг. Россияның Компартиязының ТК-зының болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң сырый харылзаалыг ажылдаары эргежок чугула, а оларның аразында илдең удур туржуушкун таарымча чок салдарлыг болуп турар. Ындыг удур туржуушкунну чайладыр төлээде, чугаалажыышкыннарны кылырын бо съезд РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зынга, депутат коммунистерге дагзыр херек деп, оратор саналдаан.

Съездиге чаладып келген «Горькийниң автомобиль заводу» бүдүрүлге каттыжыышкынының токары **О. И. Чабак** ооң мурнунда санал берген ораторнуң бодалын деткээн. Рынок экономиказынче шилчиринин үезинде ажылчы чон когаралга таварышпас кылдыр ажылхеректи шак ынчаар организастаары эргежок чугула.

Ажыл-чорудулганың программа төлевилелин шуут хүлээвейн турар делегаттарның бодалынга каттышпайн турарын Ростов областа Калинин аттыг колхозтуң даргазы **П. В. Жилин** медеглээн. Төлевилелдиң кол ооргазын хүлээп алгаш, аңаа эдилгелерни киирип, чедир ажылдап кылырын ол саналдаан.

Съездиге илеткелди болгаш программа төлевилелин аныяк коммунистер бөлүүнүн канчаар көрүп турарын Читаның эмнелге институдунуң кафедра эргелекчизи **А. О. Баринов** илергейлээн. Россияның Компартиязынга эчизинге чедир артар бодалдыг бис. Ынчаарга партияны улам ыңай демократчыдары дээш туржуп турар бис. Чөөн, барыын үзелдиглер-биле, ортузунда турарлар-биле кады ажылдажыр апаар. Өске партияларда турар кижилерни дайзыннар кылдыр санаан хөрээ чок деп, ол чугаалаан. Оларның-биле кады ажылдажыр херек. Ынчанмас болза, бистиң партиявыс удавас чааскаазыраашкынга таваржыр апаар. Республиканың өске удуртукчуларыбиле дугуржуп ап шыдаваанны дээш РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының бирги секретары И. К. Полозковту оратор шүгүмчүлээн.

РСФСР-ниң ВЛКСМ ТК-зының бирги секретары **В. В. Елагин** санал бергеш, комсомолчуларның амыдыралынче кичээнгейни партия ажылдакчыларының талазындан сөөлгү үеде кошкатканын чугаалаан. Республика комсомолунуң съездизинге РСФСР-ниң Компартиязының удуртукчулары келбээн, а оларның орнунга — кадеттер болгаш демократтар келген турган.

Съездиниң ажылының шынарын негелделиг болгаш боттуу-биле үнелеп көөрүнче делегаттарны Красноярскиниң инженер-тудуг институдунуң улуг эртем ажылдакчызы **М. Д. Северьянов** кыйгырган. Амгы үеним байдалдарында партияның ролю дыка өскерлип, СЭКП болза парламент хевириниң партиязы болуп бар чыдар деп, оратор демдеглээн. Мындыг байдалдар турда чер-черде коммунистерни сырый каттыштырары нарын болуп турар. Маркстың, Энгельстиң болгаш социалистиг теориянын өске-даа классиктериниң өөредиг амыдыралда дыналбас болу берген. Чаа экономиктиг политиканы амыдыралга нептередиринче угланыышкын күштелип турар, ынчаарга ол политика бистиң чуртувуска аш-чут-биле эгелээн болгаш доозулган болгай деп, эртемден чугаалаан.

Куйбышевтиң В. И. Ленин аттыг металлургия бүдүрүлге каттыжыышкынында партком секретары **А. В. Попелышко** санал бергеш, ажык-чарлыг чорук бистиң чуртувуста, ылангыя Россия Федерациязында эчизинге чедир калбарбаан деп чугаалаан. Чуртту болгаш ниитилелди амгы байдалга чедирген удуртукчулар дугайында, Гдлянның болгаш Ивановтуң дугайында кижилер ам-даа хөй чүүлдерни чедир билип албаан деп, делегат санап турар. Партия тургузуунун эн чугула айтыырларын чугаалажып көргеш, шиитпирлээр сорулга-биле РСФСР-ниң Коммунистиг партиязының ТК-зының Пленумун чоокку үеде эрттирерин ол саналдаан. «Эде тургустунуушкун» деп сөс ам эргижээн деп, оратор медеглээн.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинин шиитпирлерин ревизиялаар дээн орадажыышкыннар Россияның коммунистериниң шуулганынга илерен турар-дыр деп, шериг кезээниң улуг эртем ажылдакчызы **А. В. Годунов** чугаалаан. Рынокка удур концепция бо съездиниң кол документизинде бар деп, ол санап турар. Чижээ, рынок экономиказынче шилчиишкинни референдум дамчыштыр боттандырарын программа төлевилелинде саналдап турар. Рынокче ынчаар шилчиир чорук үезин келген чугула сорулгаларны шиитпирлээрин узамдыктырар апаар. Чугаалажып көрүп турар документ болза, сталинизмге дужуп бериишкин-дир деп, делегат медеглээн.

СЭКП Ленинград обкомунуң секретары **Ю. П. Белов** сөс алгаш, рынокче шилчиириниң байдалдарында партия кандыг болур ужурлугул деп айтыырга доктааган. Россияның Компартиязы болза, чүгле девискээр организациязы эвес, а күштүг, бот-тускайлаң, политиктиг партия, СЭКП-ниң үндезини болур ужурлуг деп, оратор санап турар. Республикада кандыг-даа өске организацияның күүседип шыдавазы хүдээлгени РСФСР-ниң Коммунистиг партиязы күүседир төлээде, күш-ажыл кижилериниң социал камгалалдыын хандырар, оларга күзенчиг социал программаларны саналдаар ужурлуг. Политиктиг кандыг-даа программа дараазында үш кол айтыырларга харыыны бээр ужурлуг; политиктиг амгы эрге-чагырганга үнелээшкинни бээр болгаш ону канчаар көрүп турарын илергейлээр; политиктиг күштерниң туружун тодаргайлаар; алыс болгаш амгы сорулгаларны салыр, ажылдаарының тактиказын, программазын, стратегиязын ажылдап кылыр. Баштайгы ийи айтыырларны шиитпирлевейн, үшкү айтыырны шиитпирлээринче далажып турар-дыр бис. Россияда политиктиг амгы байдалга СЭКП обкомунуң секретары доктааган болгаш херек кырында ийи эрге-чагырганың тургустына бергенин айыткан. Эвилел органнарының эрге-чагыргазы болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң эрге-чагыргазы тургустунуп келген. Совет улустуң чаалап алыышкынларынга когаралдыг кылдыр эрге-чагырганы ап чорудуп турар хемчеглери дээш харыысалганы бодувуска албас ужурлуг бис. Кол документини партия эге организацияларынга дамчыдып бээрин, оларның санал-оналын дыннаарын делегат саналдаан.

Съездиниң саналга комиссиязының даргазынга сөс берген. РСФСР-ниң Компартиязының Төп контроль комиссиязының даргазының, Төп контроль комиссиязының болгаш ТК-ның Президиумунуң кежигүннериниң сорулгаларының талазы-биле чажыт бадылаашкынның түннелдериниң дугайында протоколду ол номчаан. РСФСР-ниң Компартиязының Төп Контроль комиссиязының даргазынга бадылаашкынның хөй нуруузу-биле Н. С. Столяров соңгуттурган (ол дээш 1737 делегат бадылаан, 645 делегат удур бадылаан).

Протоколду съезд бадылаан. **Н. С. Столяров** сөс алгаш, бедик идегелди көргүскени дээш делегаттарга өөрүп четтиргенин илергейлээн.

РСФСР-ниң Коммунистиг партиязының Төп контроль комиссиязының чаа соңгуткан даргазы делегаттарның саналын ёзугаар съездиниң президиум столунда олутту эвээш.

Съездиде олуржуп турар эвээш нуруузунуң, ылангыя москвачыларның санал-оналын дыннаарын бодунуң адын чарлаваан делегат саналдаан.

Санал-оналларны уламчылаарынга, программа төлевилелинин талазы-биле бадылаашкынны кылырынга четчир үе делегаттарда бар дээрзин съездиниң хурал даргазы сагындырган. Янзы-бүрү угланыышкыннарның төлээлекчилериниң саналдарын дыннаары база чүүлүүт. Ооң бодалын делегаттарның хөй нуруузу деткээн.

РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының кежигүнүнге кандидат кылдыр СЭКП Ленинград обкомунуң секретары Ю. П. Беловту немей депшидерин делегаттарның бирээзи саналдаан. Ынчангаш Беловтуң фамилиязын чажыт бадылаашкынның бюллетенинге делегаттар киирген.

Ооң сөөлүнде Солнечногорскиниң улус судунуң (Москва область) даргазы **Ю. М. Слободкинге** сөс берген. Дараазында үш кол айтыырлар талазы-биле ниитилелде чидир демисел чорун турар деп, ол медеглээн. Үк айтыырлар бистиң федерациябыстың салым-чолу болгаш перспективазы-биле, рынок экономиказы болгаш амгы байдалдарда Компартиязының туружу база ролю-биле холбашкан. Ажыл-чорудулганың программазын, хүлээп алырын соңгаарладырын саналаан Ю. А. Прокофьевти, О. Р. Лацисти болгаш өскелаа чамдык ораторларны делегат шынгыы шүгүмчүлээн. Программаны хүлээп алырын соңгаарладыр саналлар херек кырында партияга удур угланган. Рынок экономиказынче шилчиир дугайында бүгү чоннуң референдумун эрттирерин делегат саналдаан. РСФСР-ниң чаа Конституциязын ажылдап кылыр талазы-биле комиссияның чамдык кежигүннери «Совет Социалистиг» деп сөстерни күш чок болдурарын саналдап турарын делегат буруу шаанан.

РСФСР-ниң Коммунистиг партиязын тургуспазынга чамдык кижилер дыка соңуургалдыг болуп турар-дыр деп, Дагестанның электротермиктиг дериг-хереклеалдар заводунуң слесарьлар бригадири **М. А. Гасанов** медеглээн. Россияның Коммунистиг партиязы болза ажылчын ангының, тараачыннарның, күш-ажылчы интеллигенциянының эрге-ажыынга бараан болур ужурлуг деп, ажылчын онзалап демдеглээн.

Съездиниң саналга комиссиязының даргазы **И. П. Воробьевка** сөс берген. РСФСР-ниң Компартиязының ТК-зының болгаш Төп контроль комиссиязының соңгуддаларының чурумун делегаттарга ол таныштырган. Партияның Уставын ёзугаар алырга, бадылаашкынга киришкен делегаттарның ортаа кезиниин хөй нуруузунуң бадылаашкыннарын алган кандидаттарны соңгуттурган деп санаар.

Бадылаашкыннар кежээки хуралга болган. Соңгулдаларның бадылаашкын түннелдерин чарлаар.

(СЭТА).

(Отчёттуң төнчүзү дараазында номерге үнер),

Социал айтырыглар:

Доктаал күүселдезин хынап тур бис

ЭРГИ-БАРЛЫКТА МЫНДЫГ

Малчыннарның социал хандырылгазын үндезини-биле экижидер сорулга-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Төвүлели, профоблчөвүлел эрткен чылдың декабрь 22-де тускай доктаалды хүлээп алган. Оон чер-черде канчаар күүсеттинип турарын «Шын» солун доктаамал контрольга алган болгаш чогуур материалдарны чырыдып келген.

Чоокта чаа бистиң корреспондентивис «Хемчик» совхозка барып, оон директору Эрес-оол Саяевич Идам-Сүрүнден интервью алган. Ону моон адаанда парладывыс:

— Малчын коданнарны электрижидерин, чурттаар база чунар-бажыңнарны, мал кажааларын тударын, оларның байдалын экижидерин доктаалда айыткан болгай. Ону канчаар боттандырып эгелединер, Эрес-оол Саяевич?

— Бистиң совхоз сөөлгү ийи чыл дургузунда хөй акша-хөреңгини чарыгдап турган, шээр малдың 33 кыштаның 27-зин долузу-биле электрижиткен. Арткан дерт кыштагга келир чылын киирер бис. Сарлык биле чылгы ырак тайгаларга кыштаар болганда, кадарчыларының кыштаглары-ыче электри чырыы киирери берге. Ынчангаш оларның шуптузунга четчир санныг электри моторларын садып алдывыс. Малчыннарның барык шуптузу кыштагларында бажыңнарлыг. Эргижирээн бажыңнарны Шырыпчык Кара-Сал-биле Ирина Донгактың тудугжу звенолары септеп кылыр. Планда ону айтып каан бис. Ам ажылдап турар улус. Бо чылын 2 бажыңны, 2 кажааны немей тут-тувус.

Ам дээрезинде чүгле бригадалар тепериндe 3 чунар-бажың бары четпес. Кыштаг бүрүзүнге ол турар ужурлуг. Ам чыл төп-чүзүнге чедир 4-тү туткаш, чоокку чылдарда үзе шинтпирлээрин планнаан бис.

Малчыннар өг чоокка хоржок деп чүве биллдингир. Ынчангаш өглерни сегидери чугула айтырыг бооп турар. Бо чыдын хереглел кооперациязын дамчыштыр өг шывар 1200 метр брезентиин, элээн хөй кидисти садып ап, 3 өгүнүн ыныжын чагыг ёзугаар чазадып берген бис. Өгге салыр стол, сандайны, демир суугуларны садар талазы-биле чагыгны амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелеливе база киирген чүве.

Газ-плиталарны саткаш, малчыннарга кыжын үлеп эгелээр бис.

— Коданга мал тударының норма-чижээн, баш санынга онааштыр төлевриин эде көөр, малчын кижиниң материалдыг сонуургалын бедидер талазы-биле кандыг хемчеглерни ап турар ирги силер?

— Совхоз девискээри тайга эдээнде тайга, агаар-бойдузу дошкун-ширинин болгаш коданнарга малды көвүдедири болдунмас деп көрүп турар бис. Одар-белчиир, малга белеткеп турар чемнивис, кажаа-хораа база таарышпас, чамдык коданнарны улгаттырзывыса-даа, ниитизи-биле бир коданга 270-ден ашпайн турар. Доктаал-биле танышкаш, бир төрүүр хойну айда кадарганы дээш 1 руб. 06 копеекти төлээрин дуторжуп каан бис, ол ышкаш төрүвес малды надарганы дээш төлевир база көвүдээн.

Малчыннарывыс шуптузу аренда база өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар. Керээзинин негелделерин чедир, ажыр күүсеткен өг-бүле бүрүзү төлевирин ылап-ла алыр. Ажыл төлевирин санаарда класын, ажыл стажын, район коэффициентизин барымдаалаар. Оон ангыда эки ажылдыларга шаннал фондузундан акша-хөреңгини үндүрүп турар бис.

— Ол эки-дир. Ынчаарга, Эрес-оол Саяевич, малчыннарның материалдыг хандырылгазын экижидери, кадыын быжыглаары, пенсияже үнгеннерже көрнүрү, ажы-төлүн уруглар алган черлеринге тургузары, дыштаныр хүнү, шөлээзин — бо күүлдерни доктаалда онзалап айыткан-дыр. Маңаа хамаарыштыр күнү чугаалап болур ирги силер?

— Ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш, болдунар-ла хемчеглерни ап турарывысты маңаа черле чугаалаар апаар.

Хуусаа ёзугаар халас бээр халаттарны, резин, кидис идиктерни, кышкы тонларны, үүрмек дериг-хереклерни четчир кылдыр садып алдывыс. Автомагазин доктаамал ажылдап турар, аңаа бензинни берип тур бис. Совхозтуң бодунуң участок база районнуң төп эмнелгелериниң специалистери аал-коданнарны эргиирин чурумчуткан. Эрткен чайын дыка хөй малчыннар Час-Адыр, Шуй, Шивилиг аржааннарынга, дөрт кижи Үш-Белдир биле Чедер курорттарга дыштанып чордулар.

Совхозтуң 120 олуттуг уруглар садынга малчынар уругларын тускай оочур ёзугаар хүлээп ап турар. Мал ооллаашкынының үезинде кадарчыларның бичии уругларын хүлээп ап тур бис. Малчыннарның шуптузунга шынзылгаларны кылып берген.

Орнунга ажылдадыр кижилер тывылбазындан неделя санында малчыннарга дыштаныр хүн доктаадыр арганы ам-даа тыппайн тур бис. Назылап кыраашкы, пенсияже үнген малчыннар амдыызында боттарының хуузунда малын азырап, кодээде чурттавышаан, олар малчыннарга хамаарышкан чиигелделерниң ачызын шупту көөр. Боттары күзээр, негээр болза, совхоз төвүнде бажыңнарны оочур чокка бээр бис.

— Силернин малчынарыңарның хөй кезиниин назы-хары дөгүп, пенсияже үнериниң кырында келгендир. Оларны кымнар солуур ирги?

— Нарын болгаш чөптүг айтырыг-дыр. Малчыннарывыстың ортумак назыны 50 хар чоокшулап орары бисти дүвүредип турар харын. Девискээривисте ажыл чок аныяктар хөй. Бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускаш, оларның, аныяктарның аразындан шилип өөредир апаар бис. Ынчангаш ажылдадыр-ла. Өске черден улус чалаар эвес. Чүден эгелээрил? Күзелдиг аныяктарны, доктаалда сүмелээни ышкаш, дуржулгалыг малчыннарга үш ай дургузунда быжыглаар, кадрлар белеткээр акша-хөреңгиден ай санында 100—150 рубль стипендияны төлээр, а дагдыныкчының айда шалының 15—20 хуу улгаттырар. Чаа өгнү халаска дерип, хуузунда азыраар малды өртээн чоорту эгидери-биле чээлиге бээри, эгиттинмес дузаламчы бээри дээн аргаларны ажыглаар. Кодээ Советтин, профэвилел, комсомол организацияларының киржилгези, деткимчези база херек.

— Сөөлгү айтырыг. Республиканың дыка хөй совхозтарында аъттың хөлезинин малчыннардан тыртып ап турар. А силерде кандыгыл бо?

— Ону «Шын» солундан каш-даа удаа номчаан мен. Республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң тускай эртемниглери аңаа харыы бербээни хомуданчыг болган. Бодап көрүвер даан. 300 рубль өртектиг аът дийик. Ону ажыглааны дээш малчын ай санында 15 рубль төлээр болза, 1 чыл 10 ай болганда өртээн эгидиптер, оон соонда бодунуң аъды апаар-дыр. Элей бээр техника эвес, мал ышкажыл. Оорга алзыр, чидирер болза, төлээр кылдыр хүлээнип алгаш, боду чаажыктырып, тергеге, шанакка өөредип алган, ажаап карактап турар кижиниң бодунга хөлезинин төлээр ужурлуг эвес чүве бе? Аътты транспорт кылдыр ажыглап билбес, кодан чылгының кезин эмдик болур ышкажыгай.

Тускай эртемниглеривис ону база мунмас, машинабалгатка чоруур-дур. Ынчангаш бистиң совхоз бодунуң малчыннардан аът хөлезинин тыртпайн турар болгаш моон соңгаар-даа тыртпас.

Директор-биле Александр ХЕРТЕК беседалашкан.

«Торгалыг»—таптаашкында

I. Өскүссүрээн эт

Кедээге, совхозка ыяш дилер цех кайы хире дузалыг деп бодаар силер? Эн ылаңгыя биске. Торгалыгга аан. Бир-бир бодаарга, көңгүс херек чок-даа ышкаш. Май айда чаа пилораманы ажыл-агый садып алган. Ону Кызылдан эккеп ап деп чүвениң бергезин бодаар. Совхозтуң ажылчыннары эгезинде амырап, бажың септедип алырда, манза чок деп турбас-тыр бис дижип турдувус. Черле тудуг пилорама чокта хөгжүүр эвес. Ол хире чугула хереклерни мынчага чедир ажыглап чадаан бис. Оон мынчага чедир тургузуп турар черин бо аразында хол-биле-даа каскан болза, доозупку дег болдувус. Чок, ол ажылды организастаар кижи чок-тур.

Хайыраан пилорама-ам ажык дээр адаанда шөлде үрелип, чамдык хереклерни чидип, дадарып тур. Кымга-даа херек чок хевирлиг. Бир эвес ындыг болза, ону чүге садып алганы ол? Мурнунда база бирээни төтчеглээш, чүгле «сөөк» рамазын карак ажыт садып чорудупкан совхоз бо.

Бистиң чаа директорувус Сесер-оол Донгакович Дуину соңгуп ап турувуста, ол удуртукчувус хамык ажылагыйны башкарар мен деп аажок-ла сөзүн берген кижи. Ам бадыладып алгаш, ол сөзүн утканы ол бе, кай? Хайыраан эттиң үрелип турарын көөрге, карак-ка чаржынчыг-дыр ийин. Ынчангаш ол дугайын солунга чарлап биживес аргам чок.

II. Канчап септеп алыйн

Мээң амгы чурттап олурар бажыңымда ам 23 чыл бооп тур мен. Бо аразында чаңгыс-даа катап септеп көрбээн. Үш-дөрт чыл дургузунда дирекцияга билдиришкин бижип, септедип берип көрүвер деп ээрежиппнып келдим. Бо чыллың майда харын септээр болган, өөрээнимни чүү дээр силер. Ынчалза-даа септээр улус-даа келбээн, чаңгыс борбак манза-даа сөөртүп эккелбээн. Ам канчаар, айтырарымга, материал чок дидилер. Чүгле 10 санныг курраг штукатурка берди. Ам келир чылын өске бажыңнарны график ёзугаар септээр ужурлуг, а мээн бажыңымга материал бербестир.

Бистиң совхозтуң удуртукчулары шуптузу бо чер — Торгалыг чурттуг дөргүлтөрел боор, ынчангаш боттодун-даа тоовас. Улустуң дилээнге ол дүлей. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, таптаашкын үезинде хевээр бис. Эң ылаңгыя тудуг талазы-биле ажыл ноочуг багай. Суурнуң чону манаар чүвеге өөренип калган улус-ла бис. Та канчаар чүве?

Альберт КУУЛАР.
Өвүр район.

Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчылары бо хүннерде мал чемин элбедир белеткеп алырыче бүгү күжүн мөөнзээн. Улуг-Ховуда хөй чылдыг мал чемнерин ийи удаа кезип бөлерин доокан. Аймыырлыгда сигенни кезериче, ону бөлүп сарааттаарынче ийи механизастаан звено кирген.

Ак-Туругнуң шөлдериндe болгаш хемнериниң кыдыгларында шынааларда бир муң ийи үс ажыг тонна сигенни кезип сарааттаан. Машина-техника-биле сиген кестинмес черлерден чайгаар үнген сигенни кезеринге суурнуң он ажыг агитквартиралариның ажыл-ишчилери мал чемнерин белеткеп алырынга идепкейлиг киржип турар. Олар чоокку хүннерге чедир он тонна мал чемни кезип сарааттаан.

Ырак оларларда чайлаглаан малчыннарның мал чеми белеткээр звеноларының шалыпчы ажылын база демдеглээр апаар. Оларның күжүбиле ам бежен ажыг тонна сигенни сарааттаан. Малчыннар ам-даа белеткээрлер.

Саян артындан бир муң тонна тараа саванын дажыглап алырынче база кирген. Бүгү-ле аргаларны ажыглап тургаш, мал чемин ам-даа белеткээрни ажыл-агыйга дугурушкан.

ЧУРУКТА: совхозтуң кол агроному Артур Намзын Ак-Туругнуң Улуг-Ховуда тараан хөй чылдыг мал чемнериниң кезилдезиниң үезинде.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ сөзү, фотозу.

КОРУМ-ЧУРУМ АЖЫЛ-ХЕРЕК-БИЛЕ ТУДУШ

«Алдан-Маадыр» — республикада улуг совхозтарның бирээзи. Ол ийи салбырлыг, мал болгаш чер ажылдыг. Чартык чылда сүт, дүк бүдүрер база садар планын оранчок ажыр күүсеткен. Малы арган, дензизи чиик болганы-биле чартык чылдың планын боттандырып шыдаваан, ынчалзадаа чылдың күүседиптер, ындыг аргалар-даа бар.

Шынап-ла, план-на дээш арган малының мыйызындан туткаш дужаапкан болза, ук совхоз чартык чылда 75 муң рубльден каражадаар турган. Ол дээрге ажылчыннарның бир айда алыр шалың төлевири-дир. Өшкүнүн дүгүн Оренбургка дужаагаш, оон 650 муң ажыг рубль орулганы алган. Аңаа совхозта дузалал ажыл-агыйны харыылаар Орлан-оол Монгуштуң салыышкыны улуг болган. Чүге дизе Алдан-Маадыр девискээринде чоннуң хуу малындан дүктү, саржагны, сүттү база эътти-даа чүгле ол специалисти дамчыштыр садып турарлар. О. Монгуш чыл эгезинде-ле малчыннарның, пенсионерлернин, сүүрларның, чурттакчыларының хамык малын учётка тургускаш, чеже продукцияны кажан дужаап болурун дугуржуп аар, керээ чарар. Оон ангыда оларга дуза кылдыр эки одарларлыг кыштагларны, сиген көөр черлерни айтып бээр. Сүт чок кыштагларга сүтну халас барып чедирер. Чарба, сула, дусту хууда малды өстүрери-биле база оларның хереглээнибиле бээр. Бир эвес продукция дужааган кижи акшазын дораан хереглезе, ону саадатпайн, төлеп бээр.

Төрээн совхозунга чылдына 3-5 муң рубльдин саржаан, дүгүн, эъдин, сүдүн А. Ооржак, С. Ооржак, О. Бопуяк, О. Чоргал, О. Шолбан-оол, О. Хаймыкай, О. Куртугбай, ажылчыннар И. Ховалыг, С. Шынар-оол, М. Адар-оол, пенсионерлер А. Кара-Сал, О. Серен, О. Хуна, М. Оттук болгаш оон-даа өскелер дужаап турар. Совхозта чоннуң хуузунда малын аартыктаар чүве чок. Харын совхозтуң күрүне планын күүседиринге оон үлүү улуг, бүгү продукцияның 15-20 хуузун дужаап турар.

Эрткен кыжын совхозтуң девискээринге кыш берге болган. Ынчалза-даа малчыннар, специалистер шудургу ажылдааныңдан малдың өлүп хораар чоруу мурнуку чылдаазындан кызырылган. Совхозта хойжу үш бригада шуптузу республиканың эн дээре көргүзүглүг коллективтериниң аразында кирген. Хойжулар О. Маадыр-оол, О. Шолбан-оол, О. Бегзи болгаш С. Мөгүн-оол, К. Донгак олар 100-тен 90-100 чедир хураганнарны доруктурганнар. Чылгычы Деңгей-оол Ооржак 100 беден 100 кулунну, а сарлыкчы Геннадий Ооржак 100 сарлыктан 100 бызаанны совхозунга дужааган.

Бир-тээ, совхоз бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, экономиканы улам быжыглаарының аргазын-на бодап, мурнунда дужүрүп каапканы Сарыг-Булун сүтбараан фермазын катап тургускан. Аңаа үш чыл мурнунда Саян ындындан 179 симменталь хунажыннарны садып эккелген. Эрткен чылдың бо үезинде турганындан сүт саалдазы бир инектен 296 килограмм көвүдээн. Ферманың эргелекчизи Макай-оол Монгуш ында ажылды эки углап башкарып турар. Саанчылар Надежда Ондар, Киваа Сарыглар, Ундес Сарыглар чүгле совхозунда эвес, харын республикада безин мурнакчыларның одуруунда кирген.

Хойжу бригадаларның кежигүннери март айда чыылгаш, чылдың арткан үезинде кандыг ажылдарны кылып чорударын ыяк дугурушкан. Ажылды ам ынчаар организастаандаа турар. Чазын кышталарның үүрмек септелгезин доокан. Манчурек деп черде хой кыргыыр пунктуну малчыннар боттары септеп алгаш, бо чугула кампанияны организастыг эрттиргеннер. Хураганнарны нелериндeн ой-шаанда үзүп ангылаан, хойну тарып боозадылгага эки белеткеп, семиртип турар. Чайын оттуг, суглуг Баян-Кол, Манчурек, Көшпес, Көжээнин тайгаларынче көшкен.

Чодураалыг-Сайыр, Шат, Оргу-Шөл бригадалары чылдың-на 350-400 тонна сигенни белеткеп алыр чаңчылдыглар. Бо чылын совхозтуң девискээринде оът-сигениң үнгени эки. Ынчангаш малчын өг-бүле бүрүзү 25 тоннадан эвээш эвес сигенни белеткээр сорулганы бо чылын салган. Бо ажыл амгы үеде аажок хайыышкынныг. Бир эки үүл болза, сиген кезер шөлдери доктаамал, ону каш катап суггарып турган, элээн каш малчынар ол шөлдеринде хөй чылдыг сигенни чажып алган. Чижээ, Бопуяк Ооржак, Ооржак Шолбан-оол, Николай Ооржак, Монгуш Адар-оол, Хаймыкай Ооржак оларның өг-бүлелери ындыг. Хаймыкай Арган-оолович ам 80 тонна сигенни сарааттап алган, оон чамдыызын кыштаанда чедирген. Арткан малчыннар ам тус-тузунда 40-40 тонна чедирер дээш ажылдап турарлар.

Алдан-маадыржылар бо чылын 3560 тонна сигенни белеткээр, ам чартык кезинин ажыра бергеннер. Бо сезонда организациялар, агитквартадлар, өг-бүлелер шуптузунда хаара туттунган. Бедик дүжүт өстүреринге гидротехник Чучун Ооржак, МТМ эргелекчизи Маска Ооржак оларның үлүү улуг. Директор шөлээлеп турда, оон орнунга түр арткан зоотехник Макай-оол Монгуш ажылды кызымак организастап келгенин черле айтыры чугула.

Чаъс-чаашкын-на шаптыктап турар, оон башка, сигенин кескен шөлдер хой. Совхоз мал чеми белеткээр планын дөмей-ле күүседир. Эрткен чылын белеткээн сигени чыл ашкан, 600 тонна сигенни республиканың ажыл-агыйларынга берип, дузалаан, чоокта чаа безин Бии-Хемде «Ээрбек» совхоз чыл ашкан сигенни престтээш, сөөртүп алган.

Моон-биле кады эки үүлдериниң артында сагылга-чурум талазы-биле четпестер кижиниң сеткилин ол чий бээр-дир. Ийи-чаңгыс, кайда-даа ажылдавайн турарлар арага-дарыже сундугуп, кемхерек үүлгедир, оорланыр, шош-содаа үндурер, ажылчы чонга дыш бербес чоруктар хаая эвес-тир. Ол черле дыка-ла хомуданчыг. 1989 чылдың түүнели-биле совхоз дыка эки ажылдаан. Ынчалза-даа тоянчы бир оол күштээшкин кылган, бир хулиган кижи өлүрген. Шак бо коргунчуг таварылгалар дээш ажыл-агыйны шаннаргга киирбээн. Бедүүн ажыл-ишчилериниң ат-алдарын ийи-чаңгыс төлеп чоктар шак ынчалдыр куду базып каардыр.

Черле ынчаш шак ында оорлаашкын, ында бижектээшкин, өлүрүүшкүн, үптээшкин болган деп бо-ла дыннаар, номчуур апардывыс ышкажыл. Бо чайын «Алдан-Маадырның» Көжээге О. Ооржак (мурнунда база херек үүлгеткен кижи) бир малчын урутну боолап кагды. Улус өөредилгезиниң тергиини, совхоз төвүнде башкы Кара-оол Назын-оолович Ондарны шеригден келген өөреникчизи бижектээн, ол башкы ам эмчиде чыдыр.

Алдан-Маадыр суурга 219 муң рубль өртектиг эмнелге тудуун Кавказтан келген тудугжулар чаа-ла тудуп кирер деп турда, кайда-даа ажыл чок Б. Донгак хулиганнап тургаш, оларны сывыртапкан. Эмнелге — алдан-маадыржылларга онза чугула тудуг. Совхозувуста мал-маган оорлаар чорук шуут-ла эмин эрткен. Дыка хөй малчыннар чадаг-дыр. Бо-ла бүгүнү чавырылдырып, болдурбайн баар аргалар чаңгыс чер-чурттугларым — алдан-маадыржыларда бар. Чүгле кол үүл — шупту бир демниг ажылдаары чугула.

Холдун беш салаазын адыштаптарга, чудурук-тур. Беш салаа: партком, көдээ Совет, дирекция, профком база комсомол комитеди. Бир салаа чокта, чүнү-даа сегирип алырга, эпчок, таарымча чок, эки-ле туттунмас болгай. Ынчангаш бо адааным организацияларны удуртукчулары О. Донгак, С. Ооржак, М. Куулар, Р. Ооржак, Е. Ооржак олар боттуг, демниг ажылдаарын чоннаап, идеген турар. Чүгле чоннаап кады ажылдаар херек. Бо удуртукчулар шупту хып дээн аныяк кижилер. Эртем-билии-даа четчир. Кол-ла чүве — корум-чурум. Алдан-маадыржылар ажылчы, тура-соруктуг чоп. Шыр билдилиг удуртуп башкарар болза, чүнү-даа кылып, будуруптүп болур. Төрээн черинин чону эки-ле чоразын деп кижи күзээр болгай. Мен база ындыг мен.

Хеймер оол МОНГУШ.
Агроүлетпүр эвилелде киддис начальниги.

— Сөөлгү айтырыг. Республиканың дыка хөй совхозтарында аъттың хөлезинин малчыннардан тыртып ап турар. А силерде кандыгыл бо?

— Ону «Шын» солундан каш-даа удаа номчаан мен. Республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң тускай эртемниглери аңаа харыы бербээни хомуданчыг болган. Бодап көрүвер даан. 300 рубль өртектиг аът дийик. Ону ажыглааны дээш малчын ай санында 15 рубль төлээр болза, 1 чыл 10 ай болганда өртээн эгидиптер, оон соонда бодунуң аъды апаар-дыр. Элей бээр техника эвес, мал ышкажыл. Оорга алзыр, чидирер болза, төлээр кылдыр хүлээнип алгаш, боду чаажыктырып, тергеге, шанакка өөредип алган, ажаап карактап турар кижиниң бодунга хөлезинин төлээр ужурлуг эвес чүве бе? Аътты транспорт кылдыр ажыглап билбес, кодан чылгының кезин эмдик болур ышкажыгай.

Тускай эртемниглеривис ону база мунмас, машинабалгатка чоруур-дур. Ынчангаш бистиң совхоз бодунуң малчыннардан аът хөлезинин тыртпайн турар болгаш моон соңгаар-даа тыртпас.

Директор-биле Александр ХЕРТЕК беседалашкан.

Националдар аразында харылзаа:

саналдар, бодалдар

САГЫЖЫМНЫҢ САЙМААРАЛЫ

Национал чоргааралы чок кижи бар бе? Турары-даа чадап чок. Бодум хуумда тыва нациям дээш, херек болза кара бажым салып бээр мен.

Бо хүннерде тыва чоннуң ады кедергей баксыраан. Мээң ындыг чутаамга чөпшээрешпейн баар кижи турар болза, ёзулуг чүрээ чок кижи деп санаар мен. Совет Эвилелиниң төп солуннарынга Тыва дугайында эмин эрттир хөөредип каан фактылардыг материаллар удаа-дараа үнүп келди. Ам кыдыг черлериниң солуннары эвээш-бичелеп, бистиң дугайывыста чүү деп-даа бижип турлар. Шак ындыг байдалга олуруп алгаш, чону, чурту дээш сагыш салып чоруур кижиге уйгу-чыдын турар бе?

Мээң бо чүүлүм солун арнынга дыка узай бээр хевирлиг. Чон мурнунга ат-алдар чедип алыр сорулга салбадым. Тургустунуп келген берге байдалда, сагыжымны өйүп келген бодалдарымның чүгле кезик-чамдыызын номчукчулар-биле үлежикседим. Ынчангаш «Шынның» редколлегиязындан кара чаңгыс дилег кылдым: мээң чүүлүмүнү, азы бириргээр чугаалаарга, бодалдарымны эдиг чокка ол-ла хевээр аттырарын диледим. Оон ыңай тыптып келир «удурланыкчыларымдан» база дилег кылыйн: бодалдарымны кымга-даа сыгавадым, олар чүгле меңээ хамааржыр. Ынчангаш сагыш-сеткилиниң хайныышкынын тудуп шыдаваан деп мени чектевенер.

Хамык-ла халапты хайындырган, «хартыганы кара черни дескиндир ужуткан» кижи Тыва АССР-ниң улус депутады А. Богдановский. Оон Тывага националдар аразында чөрүлдээлиг чүүлдериниң фактыларын чедир тайылбырлаваан, шовинисчи хөөннүг материалы «Известияга» көстүп келген сөөлүнде, төп солуннардан корреспондентилер кээп эгеледилер.

Парлалга органнарынга хөй чылдарда ажылдап каапкан болгаш, журналист өөрүмнүң эки-багын көрүп келдим. Кандыг-даа талант чок, журналистиканың белен эвес ажылынга алдар сүрүп кирип келген кижилер, амыдыралдың хөлегелиг талаларын көрүп каанда, секке хонган кускун-биле дөмей, чүгле эри хайныр боор чүве-ле болгай. Ындыг журналистер чүгле номчукчуларны «кайгалыптар» фактылар дилээр. Шаа-ла ындыг амытаннар ышкажыл. Мерген сөглээн үлегер чугаада ышкаш, сагыжында бар-даа болза, салымы четпес деп аан. Оон мурнунда Богдановскийнин кижи сонуургаптар хире материалын-даа номчуп көрбедим. Республикада идеология шугумунда харыысалгалыг ажылда эш арын-нүүрүн уттупкаш, Совет Эвилелиниң номчукчуларын кайгадып ап, талантылыг журналист болуп алыксаан-дыр деп, оон кандыг-даа ханы анализ чок, харын-даа бодунуң чурттап олурар чериниң чонун нүгүлдээн материалы көстүп келирге, ындыг бодалга келдим. Ынчаарга оон соонда хөлегелер сүрген чогенчиг журналистер, ары чигири көрүп каан аш карасээктер дег, Тываже шуужүп эгеледилер. Ам-даа олар чимзенип, меге-биле бегелээн үүлдерин үндүрүп туруп бердилер.

Кузбасстың аныяктар солунунуң аныяк корреспондентизи О. Липчинскаяның үүлү мырынай эмин эрттир. Ында тываларны моолдар бүдүү чепсеглеп турар дээн болдуп эвеспе. Ол дугайында шериг солунга база көрдүм. Ук корреспондентини маңаа бир кижи аажок «чепсеглээни» чугаажок.

Болган чүве болур-ла ыйнаан, бистиң чурттуң булун бүрүзүнде тывалар дугайында билбес кижи барык чок. «Орустарны чуртундан үндүр сывыртап турар» улус болу бердивис. Саазында бижип каан үүлдү, хылыш бистиг балды-биле чона шавар арга чок. Ат-алдарывыс баксыраан. Ынчангаш нация дугайында чугаа үндүре бергеним ужуру-даа ол.

Чогум төп солуннарда үнген материалдар шуптузуда үндезин чок деп болбас. Сүт-Хөлге өлүрүкчү херек, Хову-Аксыга аныяктарны хөделишкини болгаш Танды, Каа-Хемниң чамдык суурларына болуушкуннар турганы шыр ышкажык. Шак бо чүүлдерни кем-херек үүлгедиринге сундулуг кижилер кедергей таптыг ажыглап эгелээн Чогум-на оон ужуундан тываларның ат-алдары хей черге янзы-бүрү сөөк чон мурнунга баксырады. Богдановскийлер, липчинскаялар, даниленколар оларны бар-ла турган шаамбиле бактаар диведим. Олар боттарының сорулгазынга чедип алган, ыны ханыр чораайлар-ла. Ынчаарга оларның бижип турар чүүлдериниң чамдык фактыларны кичээнгейге ап көрээлиңер. Чижээ, Липчинскаяның чүүлүнге сыгыр характырлыг дөстек чаактарлыг, хирлиг аныяк кижилериниң характары кара-таакпы тыртып алганындан кыза берген деп турар але. Журналист кижи болгаш, вокзалга кижилериниң аажы-чаңын өөренип көрүп турганы илдеп-дир. Аңаа эзирик тыва оолдар чүлгүүш ышкаш баштарын дергилеп, ийи-бир дашка арага чылбыртып алгаш, кижилерге шорлуп турганын ол көрүп алган. Характары сыгыр, чаактары достак-даа болза, идик-хевин чаршытыр кедип алган, бодун культурлуг ап чораан тыва оолду Липчинская көрүп каан болза, оон сыгыр караан, достак чаагын чарашсынып бижиир турган чадавас. Төрээн Тывамда сарыг баштыг орус кыстарның чүрээн опаш кылыптар оолдар-ла долу. Олар ол хүн аңаа чүге турбаанары ол ирги, кижи мөзүзүн ытка каап берипкен оолдарны олар чүге хай деп албаанары ол ирги? Ындыг янзылыг айтырыгларны бодумга салып, падым барап, шаг болдум.

Бойдустуң чаяалгазын канчаптар бис, нация бүрүзү бодунуу-биле чараш деп, бисти дора көрген кыска чагыгдан кылгаш, өске четпестеривисти эдип ап көрээлиңер, чонум! Сөөлгү үеде Кызылга болгаш өске-даа черлерге аныяк тыва оолдарның үргүлчү эзирик чоруурун көөр-дүр мен. Хирлиг, ажылдап билбес, эртем-билиг чок нация диртип алдывыс. Оон кырынга эзирик чон диртип алыр дээн бис бе? Бурун Тыва үезинде үжен хар четпээн кижи дашка тутпас турган. Кедергей-ле эки чаңчыл аа! Ону катап эгидип ап көрээлиңер! Араганың хоразының дугайында базым бүрүзүнде айтып каан. Бодувуска өштүг чүве-биле дөмей, артында назынының хып дээн чалыы үезинде мага-бодун хораннап алыры кымга ажыктыг боор. Черле ынчаш, сөөлгү үеде тываларның ортузунда улугбиче чок арагалаар чорук дыка пептереңгей апар чыдарын эрте дээре оваарып көөр ужурлуг бис. Бистер, тывалар, бөгүн багай ат-алдарга четтивис. Байдал мындыг нарын апарганда, аксыбоксувусче ажыг суг канчап ажарыл?

Моон мурнунда арагалаашкынга удур пропаганда ажылын дыка эреңгей байдалга, аңаа-ла сургаашкын хөөннүг кылдыр чорудуп келдивис. Бөгүн эмчилер бо аар чүүктү дидими-биле боттарының эктинге каап алза ажыктыг болгу дег-дир. Арагалаашкынның хоразын коску чижектерге, тус черлериниң аайы-биле ажыы-биле кыттыр боор деп бодаар мен. Бо талазы-биле чоннуң салым-чолу эмчилериниң холунда. Эзирик нация деп аттан чогум-на олар бисти адырар ужурлуг.

Ниити культураның чавызын журналист ажылымның аайы-биле шагдан тура эскерип келдим. Оон мурнунда ол дугайын чугаалап болбас турган чүве болгай. Бисте амыдырал дываажаң оранында дег деп пропаганданың күжү ол хире турган. Мону аңаа-ла курраг сөстер-биле эвес, өске черлерде кижилериниң ап чоруурунуң аайы-биле дөмелгелерни ылып келдим. Ниити культура чогувусту, бистиң чүгле хөлегелиг талаларывысты димзенип, дилеп чоруур корреспондентилер дораан эскерген. Оларның бижип турар чүүлдериниң ниити хөөнү ындыг. Дөрт адаайн, кандыг-бир чижектерге даянып алгаш, бижип каан чорду.

Чоокта чаа Новосибирск хоорайга чордум. Хоорайның төвүнден элээн хайыы черже эвээш автобус чоруп турар. Ынаар баар дээш, автобус доктаар черге чедип келдим. Баштай кайгап кагдым. Келген кижи сөөлүн айтырган, эвлчегге туруп алыр. Кижи саны ийи чүс чеде берген. Баштайгы автобус маннап келирге, иткилешпес-даа, таваар, эвлчег аайы-биле олуруп алыр. Сынмайн барганнар дараазында автобусту маннап алыр. Бир эвес аңаа кайы хамаан чок иткилежир болза, халап болур. А бисте кандыгыл? Байчал сыр дедир. Чадаана, Ак-Довурак хоорайларның вокзалынга автобуска олуттуп дугаарын безин айтып каанда, кажаадан үнген хой дег, иткилежип-ле билир. Күштүг кижи барган-ла олуруп алыр. Ынчаарга оларның аразында аксы чыттыг, харын-даа «эзенгизи дыңыг» кижилер бар. А өске черлерге бичии-ле эзирик кижини автобуска олутпас. Кызылга безин эзирик кижилер дүштежок автобустарга олуруптар ышкажык. Культура кайы-дыр?

Эдуард ДОНГАК.
(Уланчылыг).

Дуржулганың адрези:

БАЯН-КОЛ

БУТ КЫРЫНДА БЫЖЫГ ТУРУП АЛГАН

«Баян-Кол» — тудугжу, а «Чазаныкчы» — өг кылыр кооперативтер

Ам каш-ла хонгаш, сентябрь 12-де, Тыванын кооператорларының хуралы болуп эртер. Чок, ол дээрге садыг ажылдакчыларыныы эвес, а үеник негелдези-биле тургустунган, үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда, тудугда, амыдырал хандырылгазында болгаш өске-даа адырларда тургустунган кооперативтериң—кады демнежип ажылдап эгелээн колдективтерниң төлээлериниң чөвүлелиндир. Сүмележир, дугуржур, кады хөделир. Соруулга ыпдыг. Бүдүрүлге кооперативтери бисте чаа үүл. Мында билдинмес айтырыглар, буруғаар базарда шаптараазынар-даа хой.

Кооперативтерни деткиирлер, оларга шуут-ла доктар болуп, харын мырынай доп-дораан-даа болза, тарады сывыртаарынга беленнер-даа бар. Кооператив болуп каттыжып алгаш, улуг ажыл-үүлүн бүдүрүп, боттарынга олча-ажыктыг ажылдап турарларга адаргаарлар-даа бар. Ийе, ажыы-биле чугаалаарга, магазинден кандыг-бир бараанны, чижээ, хөйлеции алгаш, оон хөрээнге кандыг-бир чараш хээ азы ,чечек иле каапкаш, оон ону аар өртекке садар кооперативтер база-ла бар. Ол ышкаш, тываларныы-биле чугаалаарга, «адыр дуюглуг анай азыраваан» хирезинде кооператив бис деп алгаш, эзт садып, кушкаш бажы ышкаш 5-6 борбак эзт быжырып алгаш, ону аар өртекке садып турарлар база бар. Ол дээрге чижең чорук ышкажыл.

Ындыглар-биле чергелештир бистерде, боттарының тывынгыр-сагынгыр чоруу-биле бир-ле ажыктыг үүлдү бодап тыпкан, ынчангаш чоига ажык-дузазын көргүскен чоруур кооперативтер бар. Ынчангаш бөгүн оларның ийизиниң—«Баян-Кол» биле «Чазаныкчы» кооперативтерниң ажылының дугайын, оларда каттышкан чаңгыс деминг, чаңгыс соруктуг кижилериң дугайын таныштыраалы.

ЧУРУКТАРДА: «Чазаныкчының» кежигүнү Николай УЗУН-КЫС; даргазы Анатолий ООРЖАК.

Геннадий МАКАРОВ. дүжүрүп чураан.

I. Чартык чылда 156 муң рубль орулга

Баштай-ла «Баян-Колдун» эң допчу намдары: 1989 чылдың январь 17-де тургустунган. Даргазы Владимир Оюнович Сиирин. Кежигүннери — улуг, аныяк назылыг 23 кижи. Баштайгы чылында 186 муң рубль орулганы алган. Кирген орулгазының 30 хуузун шалыңга алыр. Артканын материал-техниктиг бааза тургузуп алырынга чарыгдаар.

Хөй-ниитиге дузазы чүл? Школага 3 телевизорну база 400 ажыг рубль-биле чурук тырттырар янзы-бүрү дериг-херектелдерни, фотоаппараттарны садып берген. Ам Баян-Колда участок эмнелгезинге өрттенген бажыңын септедип алыры-биле 3 муң рубльди коллектив халаска бээр деп шиитпирлээн. А совхозка, ажылчыннарга ачы-дузазының дугайында мооц адаанда бижидивис.

Кооператив... Чогум моон утказын алырга, латин сөстүр, кады, деминг ажылдажылга дээн ол. Чаа үүлдү эгелээри берге. Аңаа соруктуг, дидим, шыдамык, улусту башкарып, эвилелдеп, бүзүредип шыдаар кижи херек. Владимир Оюнович Сиирин — ындыгларның бирээзи болган. Кооперативтер дугайында ниити чуртка эде тургустунуушкун-биле кады тыптып келген ол чаа үүлдүн дугайын ол хөйну дыннаан, олбо солуннардан, дептерлер, номчугаштардан хөйну номчаан, дилээн, хөй-ле документилерни чыып алган, оларның-биле танышкан. Черле ынчан кооператив тургузуп алыр-дыр деп бодал анаа канчап тыптып келгенил?

— «Х Улуг хурал» совхозка прорабтап турган мен. Тудуг талазы-биле дээди эртемниг специалист аныяк ool чедип келген. Ам канчаар, бот-дугайты ындыг улуг эртем-билиим бар эвес, чүгле ортумак эртемниг кижи болгай мен. Аныяктарга делгем орукту бээр. Ажылды хүлээттим. Ам үүнү кылырыл деп айтырыг туруп келген. Че, харын тудугжулап болур-ла турдум. Чудукту чонуптар мен... Черле Баян-Колдуң тудуг талазы-биле чер албазы-ла кончуг. Дыка үр боданып, планнап, эш-өөрүм-биле дугуржуп, чугаалажып келдим. Кооператив тургузардыр деп, ыяк шиитпирледим — деп, В. Сиирин чугаалады.

Шынап-ла, ол бодунун ындыг бодалын совхозтун ынчангы директору Чимит-ool Уткушович Монгуш-биле үлешкен. Директор чөпшээрешкен. Совхозка тудуг кылыр болган. Ынчалза-даа акша-төгерикти ол бербес, чүгле боттары меннир апаар. Техниканы хөлзилеп алыр, а материалды? Ыяшты совхозтун участогундан алыр, хөлезинин база-ла боттары төлээр. Чудук сөөртүр автомашина, сон аңгыда трактор, ыяш дилдирер цех... Бодап олурарга, баш мунгаш болгу дег.

Шыдаар мен бе, шыдаар бис бе, канчаарыл? Тайгада ыяш белеткеп турар өөрү, ыяш дилдирер цехте ажылчыннар-биле дугуружулаан. Чеже-даа катап чугаалашкан. Бергезинер-лер-даа бар, изигленип, дораан ажылдап кириптерин даа саналдаарлар бар. Харын совхозтан баштайгы үеде ол-ла үүлдерни ачылап алыр, хөлезинин сон чоорту төлеп бээр, бот мырынга быжыг туруп келгеш, оларны садып алыр, директор ол дугайын база билир. Хоойлуда бар-ла болгай.

— Дүне оттуп кээр мен, хенертен ол-ла хамык организастыг ажыл дугайы башка чык дээр. Оон удуп чадап, аңдарлып-дүңдерлиннде чыда, хонар сен— деп, Владимир Оюнович баштайгы үеде сагышсыраа, түрен турганын сакты-дыр. Аа, шынап-ла, берге болганы чугаажок.

Хоойлу өзугаар күрүне саңкызындан акшаны чоп алыр арга бар-даа болза, соттары-ла совхозунун дузазы-биле организастап киринкеннер. Банкыдан чаңгыс рубль-даа албаан. Уставын тургускаш, ону хуралынга чугаалашкаш, баштай көдээ Советтиң күүскомунга, оон райкүүскомга барын бадыладып алганнар.

Хол даяң болур эвес, совхозтан арендага ыяш сөөртүр автомашинаны, ийи тракторну, ыяш дилдирер ийи пилораманы хүлээп алган. Баштай-ла чүлерни тударын дирекция-биле дугурушкан. Черле ол совхозка ажылдап турган болгаш, улусту эки таныыр. Ынчангаш эгезинде 12 эң шилиндек ажылчын ийи билээн сывырнып каапкаш киринкеннер. Ыяш ажыл-агыйындан фонд ыяш алыр черин айтыртып алган, материалдың өртээн тодарадып, санаткан. Совхоз-даа, районнуң ыяш ажыл-агыйыдаа ол кооперативти баштайгы хүннерден эгелээш-ле деткип, оларга дузалашканы эки болган-дыр. Чартык чыл иштинде шуут-ла дыш көрбээннер, суббота, улуг-хүн-даа дивээннер, ажыл шагы-даа барымдаалаваннар. Дүрген-не бот кырынга турар! Шинээн көргүзер!

Баштай-ла хой кыргыыр пунктуну дужааган. Оон соонда малчыннарга чурттарга бажыны, кыштаг, мал чуур ванна... Оон улуг деңзи кылып эгелээн. Тудуг ажылын ноябрьда соскаткан. Бетон холумаа хоржок, дока бээр болган. Шак бо бүгү үүлдерниң түннелиннде баштайгы чылда 186 муң рубль орулганы алганнар. Эки-дир. Ажылчыннар шыдамык, кызымаа-биле бот кырынга шак ынчалдыр төрүп келген. Ам техника оларныы!

Бо чылын 2-2 аал чурттаар ийи бажынны ажыглалга киирген. Кыштагны бүрүн кылып турар. Малчыннарга 5 чунар-бажынны доозуп бээр. Үжүн тудуп берген. Нарын боон турар чүве — деп тудуу. Аңаа эптээр краан херек. Совхозта чок. Ынчангаш Кызылда бир организация-биле барын чугаалажыр деп турарын Владимир Оюнович тайылбырлады.

Кооператив улузу ажылтыр, тывынгыр-ла болур үжүрлүг. Тудуг материалы берге. Ынчангаш бичии блоктар кылгаш, ону ажыглаар планныг.

— Кооператив эки-ле-дир харын. Ынчалза-даа тайгада ыяш арттырбас хевирлиг улус бо—деп. Баян-Кол школазының хоочуи башкызы Ф. Шаннаанын чугаазын сактып келгеш, кооперативтиң даргазындан материал дугайын сонуургааным ол.

Амгы үеде ыяш кезин алыр участогу кедээр тайгада — 45—52 километр черде. Берт. Чайын улуг чаъс соонда автомашинаны ылштан үнгеш, бир чайылган-даа. Экизи көрген, озал-ондак болбаан. Сентябрь айда Эжимче талада тайгаам барып көөр, сон ыяш кезин алыр кылдыр дугуржуруп В. Сиирин тайылбырлады.

Ийе, харын, бергелер амдаа бар. Кадат, шифер, цемент, курааг штукатура — бо үүлдерни совхозтун фондузундан алыр. Кывар-чаар материалдарны харын совхозтан аңгылап берген. Ол эки. Ол талазы-биле бергедевейн турар.

Кандыг айтырыгларны шиитпирлезе чогуурул? Тудуг материалдарынга аңгы фонд херек. Кооперативтин ажык-дузазын улус көре берген. Чагыглар кирип турар. А улустун хуузунда бажыңнарын тудар аргазы чок, чүге дизе фонд албас. Ынчангаш ыяш материалдарының талазы-биле база боттары аңгы фондулуг участоктуг болза эки. Кооперативтин улузунга база бажын тудар сорулгалыг улус-тур. Амдыызында 2 аал чурттаар бажынны ажылчыннарынга тудуп берген. А өске улуска ыяшты белеткеш, сөөртүп эккеп бээр. Үште, техника фондуу база херек. Бо кооператив дүрүм өзугаар, хамааржып турары «Кызыл» агрофирмага ниити орулгазының 5 хуузун киирер, а оон үш хуузун Москва алыр. Саң-хөөнүн чуруму мындыг. А ол дээш, оода техникадан хайырлаан болза деп, Владимир Оюновичиниң чугаалап олурары-ла чөп.

Хамык ужур кадрда болгай. Баштай 12 кижи турган бис, ам олардан чүгле сеш кижи арткан. Ажылдың кадынга, шак-үеник эвээжинге улустун чамдыызы шылаштас. Ынчалза-даа ажылдың хемчээни ковудээни-биле бо хүннерде кооперативтиң кежигүннери 23 кижи апарган. Коллективтиң даяныр улузун дарга чугаалап олурау. Баданай Мешпек-ool, Мерген Кызыл-ool, Владик Мешпек-ool (олар үш кижи, оглу бала бар), тайгада Валерий Дываажык, Владимир Борзуной — даргаңны эң-не идегелдиг дузалакчылары ол.

Баян-Колга ындыг аттыг кооперативтиң ажылы-биле таныжып чоруп тура, сол ыяш дилдирер цехинге баа чораан бис. Ында ажылды кооперативтиң үнезилекчилериниң бирээзи Мешпек-ool Байкараевич Баданай улуртуп турар. Чеде бээривиске, хирээ ажылдавайн тур. Мастер бир-ле үүлдү ыыгаш, эзрилл дыызыткан тур. Чыып каан маңзалар, ам эзлээн маңзаа чудуктар-даа бар. Мешпек-ool Байкараевич черле ол коллективтиң эң-не улут назылыг кижизи. Хой чыл дургузунда ыяш дилдирип ажылдап келген.

Мурнунда совхозка ол-ла дериг-херектелдер, хирээлер-биле ажылдап-ла турган-дыр харын. Ам чогум үүн оонда, совгенин, ынчаш? Мешпек дораан-на ындыг айтырыг турустунуп келдi.

— Дилер ыяш үзүлбес-тир. Мурнунда маңаа ажылдап дурувуста, бисти чарыктыраарын чүү дээр сиилеп: сигенээр, чер сугаатыр. Ам ындыг эвес, чүгле болувустун бо ажылывыс дээш турупкан бис — деп. Мешпек-ool Байкараевич тайылбырлады. Оон ыяш артык кезектерни дыка дурген тывар апарган. Мурнунда совхозка хамааржып турда айда 100, улуг-та диде 200 рубль шалыныг, а ам дээрге айда 400 рубль. Ылгал кандыг-дыр? Кинигге материалдыг сонуургал деп чүве турар.

Ыяш дилер хирээниң бирээзи амдыызында ажылдавас, үрелген. Черле орулга көвүдээн болганда, ам шуут чаа пилорама садып алыр деп дугуржуп турарлар. Оон ыяш чаа үүү барыл? Мурнунда хирээлер ыяшты хол-биле, бырлап-даа турган, эккеп алыр, ам ындыг эвес, аныяк эр Владик Баданай (цехтиң удуртукчузунуң оглу) бодап турган, ол чудуктарны эккээрин механизастаан. Шуут хала чок. Бот-башкарылганың бир ачызы ол ышкажыл? Алыс түнел даяң ажыл кижини чогаадыкчы, чаартыкчы кылдыр хей-эзт киириптер. Бистин совхозтарда ыяш дилер цехтер-ле хой. Ында дилер чудуктарны база-ла хол-биле чуур, аргажыр болгай. Ынчангаш «Баян-Кол» кооператив ону канчаар механизастап алганын барып көрүп алза дыка-ла аптыг болур аа?

Кооперативте сагылга-чурум аажок шыңгыы. Оон-биле кады ажылдың темпизи шыырак, шынарлыг-даа. Эртенгиниң 8 шактан кежээ 17 шакка чедер. Шөлээзи — 24 ажыл хүнү, а совхозка турда, 15 хонук турган. Оон ангыда шөлээже үнгеш, мурнунда ышкаш аңша манап турбас. Аарый бергенде, бюллетень акшазын база-ла боттары санап бээр. Бир-тээ, ындыг болганда, хала чок. Чүгле бо үүлдерде безин кооперативтиң артыкшылдыг үүлдери хой.

Шөлээден аңгыда, бо чаъын 19 кижи (ам ниитизи-биле 23 кежигүнүүт дээн бис) Москваже боттарының акшазы-биле 10 хондур экскурсиялап чорааннар. Оон аңгыда бо чайын планында кордунген ийиги бажынны доозупкаш, 6 хонук дургузунда Таңдыда Уургайлыг аржаанынга база барып дыштанып алганнар. Боттары баш миннир болгаш эптиг. План-даалга күүсеттинип турар болганда, шак ынчаар база шиитпирлеп ап турарлар.

Кооператив дугайында хоойлу өзугаар «Баян-Кол» база-ла ийи чыл дургузуила үндүрүг төлээри хостуг, ону 1991 чылдың июльда төлеп эгелээр.

Кооперативтиң күжүнүң бир артык үүлү — кижи бүрүзү боду мергежилин бедидип алырынче тергиин түткүлдүг. Девин чугаалаанывыс Владик Баданай чудук дажыглаарын механизастаарла, тракторуун хөлдиирикчиин, ГАЗ-69-тук база «Урал» мотоциклдиг моторларын аңгылаан. Кооперативтиң 4 кежигүнү пенка салыр кылдыр өөренип алган. Ол талазы-биле тускай мергежилдиг бир кижини шуут чалап алгаш, оон өөренгеннер. Оон аңгыда дашчы, каннакчы мергежилди база өөренип алганнар бар. Мергежил бедидер талазы-биле ажыл уламчылаар.

«Баян-Колдун» кежигүннери мурнунда шупту-ла тудугга турган деп бодаар болза шын эвес, аңгы-аңгы черлерге, оон иштинде чоланчылап-даа турганнар бар. Ында ажылды организастаары эки, боттары хамык үүлдү шиитпирлээр, алыры база хой, шөлээзи совхоз ажылчыннарыныңдан узун, эң-не хереглээр улузунга бажынны боттары тудуп бээр боорга, олче улус келиксээр, ажылдаксаар.

— Совхозтун тудугжуларын шуптузун ол кооперативче киирер бодап тур бис —деп, директор ынчан чугаалаан кижи. Ол саналды В. Сиирин канчаар көрүп турарын сонуургадым. Чөпшээрешпес кижи болду. Чүге дизе хөй кижилигде бир талазында ажыл шынар чок, ийиде, кылыр ажылдың хемчээли улгады бээр, күш четпейн баар, организастаары база берге. Ажылагыйнын удуртукчулары тудугжуларын кооперативке кадыксаары база-ла чөп.

II. «Хаан өргээзин» олар кылганнар

Бак чүвеник чалгы амыр-ла болгай, ынчалза-даа эки чүве. Аңаа четпес дээрден башка база тараа нептерээр-ле болдур ийин. Тывада, толаргайлаарга, Баян-Колда өг ыяжы, өг кылып турар кооператив бар, оон кежигүннери ажылды хол дашты-биле эвес, а шын сеткил, шевер хол-биле кылыр улус дээрзи Кыргыс ССР-ге база дыңналы берген. «Кыргысфильм» Чыңгис-Хаан дугайында хөй сериялыг кино тырттырып турар, аңаа хереглээр өгну, эң ыланган өргээзин Тывада ол кооперативке кылдырып алыр деп сагыш та кымнын бажынга киргеи чүве. Кинога хереглээри-биле, шынаплa, ол организацияның төлээзи Баян-Колга кээп, 7 өгну керээ өзугаар чагыткан. Ону Баян-Колдун шеверлери тергиин эки шынарлыг кылдыр чазап белеткеп берген. Алдар-дыр. Ону ынча дээр бүрүн эргелиг бис. Тыва кижиниң ат-алдарын кодүрүп турар шеверлер-дир деп, оларга курлак чедир мегеер бис. «Хаан өргээзи» 16 ханалыг. Бодап көрүнер даан: өгну кыргыстар, казахтар база кылып турар болгай, тускай фабрика безин бар, ол хиреде Баян-Колдун шеверлериниге келген, оларга хаан өргээзи баштады 7 өгну кылдырып алганнар. Ол өглерниң үүү алды, үжү сес ханалыг. Бо кооператив оларның чүгле ыяжын чазап берген, а иштики дериг-херектелдерин Кызылда «Мерген» кооператив харыылаан.

Шак мынчаар алы-сураа алгып бар чыдар кооперативти 1988 чылдың декабрьда хоойуун чазаныкчы Кулемей Сенги-Хуурактың саналы-биле тургускан. Ону Александр Доржатпаевич Ооржак удуртуп турар. Хаа-гузунда тал кезин белеткеп алганнар. Оон соонда апрельде ам-на чазанып киринкен.

Баазазы Баян-Кол суурнуң мурнуу талазында Улуг-Хемниң паромун оң талаже кежип кээрге, ында бичии шыкта чазанып турар улустар көстүр. «Чазаныкчы» кооперативтиң кежигүннери ол. Бир кезек кургаткан талдарны оваалаан, оон аңгыда листичек чудуктар бар. Оларны кертиглеп-даа каан. Оон чанында кезек улус турар. Ол болза талды чазап, хөндүрүп турарлары ол. База-ла шууштурар арганы ажыглап турар: кезек кижи талды карттап бээр, оон чоруткаш, кургадыр. Ону канчаар кылганыл дээрге, суугулар кылып каан, хоолай хевирлиг, ынчалза-даа дыка калбак, ындыг ыяштан кылган хоорзалар бар. Суугунуң чылыы олап үнер. А аңаа талды кургадыр. Оон алгаш чазаар. Херексели — тараа кезер кадыырлар. Шынап-ла, ындыг хереклелдин эптиг аажок чорду.

Кыжын чазанып бичии бажыңныг. ГАЗ-53 маркалыг автомашинаны садып алганнар. А алаактардан тал үндүр тыртарда, совхоз бир тракторну ачыладып бээр. Чазанып станоотуг, хаарыг галарлыг. Хараачаны хадыңдан кылыр. Эрги улуг дугуйлар эккеп алган, оон хемчээли-биле хадыны ээп, тырыкылай соккаш, шарыгылап каан чыдар чорду.

Кооператив тыва өгнүң шаандагы хевир-янзызы, оон хамык-ла кезектерин черле өскертпейн турар. Ханалары алды, оон бирээзи-ле он бир баштыг. Ханаларның баа өзулуг баг, кешти совхозтан база аңаа улустандаа садып алыр. Колдуундаг инек кежинден кылган баг-биле ханаларны көктээр. Ындыг болганда, олбыжыг болгаш эптиг.

Ханаларны, ынааларныдаа будувас, лак-биле-даа чагбас, а хараача биле эжиктi будуур.

Кидисти Бай-Хаактан-даа барып садып ап чорааннар. Кезер чылын ниитизи-биле 5 тонна кидис херек. Ынчангаш ам Тыва АССР-ниң Күрплан даргазынга база кирер ужурга таварышканнар. Ол дарга-биле чугаалашканының соонда, Респотребсоюз баштаар чериниң даргазынга барып ужурашкан, ынчангаш келир чылын кидисти аңгы чөпшээрел бээриниң дугайында чагыгны киирген. Совхозтуң фондузундан-даа ап турар.

Баштайгы чылынга бодаарга, кооперативтиң кежигүннери ам дыка мергежий берген. Чоорту харын өгнүң бүгү дериг-херектелдерин-даа кылыр апаарын бодап турарлар. Шевер улузу бар. Эң ыланган Николай Нурсат боду ындыг саналды үндүрүп-даа турар. Ол боду ам тал карттаарындан аңгыда, эжи Оюн Кызыл-ool-биле эжиктерни база чазап кылып турар. Шолбан-ool Санданчык, Леонид Тас-ool, Константин Дадар-ool, Николай Узун-кыс, Чанчыы Мекпер—черле шуптузу-ла кызымак ажылчыннар.

Кооператив тургустунганындан бээр совхозтарга 21 өгну кылып берген. Бир өгнүн өртээ 4300 рубль. Эң ыланган Тес-Хем райондан хой чагыглар келген. Ам Бии-Хем районнуң совхозтары-биле керээ чарар деп турарын А. Ооржак чугаалады. Ийе, харын эң ыланган Каа-Хем, Бии-Хем районнарда чайын бо безин чок малчыннар бар болгай.

Бо кооперативтин эки ажылынын дугайын «Х Улуг хурал» совхозтун директору аажок-ла мактап, оларның кылып турары өглери Чадаананың, Сарыг-Септин бүдүрүлгелериниң продукциязындан канчап-даа артык дээрзин мактап олурду. Эки үүлге кижи черле чоргаараар болгай.

Бир айда 4 өг кылыр улус чорду. Ол эки-дир. Бир ажылчын чайгы үеде айда 400-500 рубль шалыныг. Тургустунуп эгелээрде, күрүнеден чээли-даа албаан, ынчангаш колдуунда куруг черге боттарының изиг күзели-биле тургустунган. Баазазын боттары-ла тургузуп, ам бот кырынга быжыы-биле туруп алган. Орулганың 10 хуузун күрүне бюджединче киирип турар. Чыл эгезинден бээр 7 муң рубльди шилчиткен. Штадында бухгалтерлиг. А даргазы кежигүннериниң 15 хуузу артыкка ап турар.

— Коллективтиң кежигүннери найыралдыг болгаш быжыг сагылга-чурумнуг улус — деп, Анатолий Доржатпаевич чугаалап турар.

Эртенгиниң 8 шактан кежээкиниң 17 шакка чедир ажылдаар. Бо кооперативтиң ажылы-биле таныжып чоруп турган, арай таарымча чок деп көргеним үүл болза, чазаныр бир баазазы анаа-ла ажык дээр адаанда: изигде изиг, хаттан, чаъстан камгаланыр, чаглактаныр аргазы чок. Оода оон кырын шифер-биле дуглап алза деп сагыжымны кооперативтиң даргазынга база чугааладым. Ол бөдүүн цегиниң аайы-биле узун дургаар кылдыр манзадан кладовка хевирлиг бажыңдан тудуп алыр болза, эки болгу дег улус чорду.

Кижи тывынгыр-сагынгыр боорга, бирээни-ле тып, чогаадып алган болур. Баян-Колда «Чазаныкчы» кооперативте өзулуг-ла ындыг улус бар-дыр. Олар ажылынга сеткили ханган. Чүге дизе, эң-не ажыктыг үүлдү малчыннарга кылып берип турар. Совхозунга база улуг дуза, а оон аңгыда боттарының база ыыырак. Ажылы сеткилинге тааржыр болганда кижиниң холу дынзыг боор, ажылы будунгур.

— Дендии-ле ажылдаар улус — деп, өөрүнүн дугайын Анатолий Доржатпаевич түннеп чугаалады. Шевер кижилериниң үүлези будунгур-ле болзунам!

Седен ХЕРТЕК.

«Чазаныкчы» кооператив өг ыяжын чазап, кылып бээр талазы-биле кайы-даа совхозтан чагыгны хүлээп ап болур. Чүгле ажылагыйнын төлээлери анаа келгеш, оон-биле керээ чарар. Чараш болгаш эптиг, чиик, быжыг өгну олар кылып бээр. Чагыгдан кириниер!

ИХМ НИЙ ПОРААНГА БӨЛҮҮ ДЫННААДЫП ТУР

Сентябрь 4-түң байдалын ап көөрге, кем-херек үүлгедиишкиннериниң саны кызырылбайн турар. Хулиган 3 херек, күрүненик, хамаатыларның өнчүхөреңгизин оорлаан 17, кемдээшкин чедирген 6 таварылга буруктеттинген. Орук-транспорт озал-ондаа 3, бир күштээшкин болган. Ону чамдык чижек-фантыларга көргүзүп көрээли.

Улуг-Хем районда Ништин-Хем сууриун чурттакчызы, кайда-даа ажылдавайн турар Саян-ool Хованчик хулиганзыг хөделишкинден «УАЗ-452» машинаның муриуку шилин буза шапкан, даш чолаачы Шыыраптың карааңга барып дегген.

Тес-Хем районнуң девискээринге ийи озал-ондак болган. «ГАЗ-53»-түң чолаачызы В. А. Кудрин аңаа утмуштур чоруп орган машинага үскүлежиптериниң чайлаар дээш орактан үнүп, машиназын аңдарган. Цистернага чораан солярка төгүлгениндеи, когарал эвээш эвес болган.

Чолаачы Б. Д. Чагар-ool руль башкарылгазынга күш четпейн баргаш, «ГАЗ-53» автомашинаны аңдарган. Машина Тес-Хем райпозунга хамааржыр. Озал-ондак 4 муң ажыг рубльдің когаралын чедирген.

Шагаан-Арыг хоорайның «Культтовары» магазининиң садыгжыларының кичээнгей чогун ажыглап, садыглаашкыдан кирген 500 хире рубльди оорлаан турган. Назы четпээ? Нортуй-ool аңаа каразыттырып турар.

«Чедер» столоваязының ажылчыны Г. Шадын дээрзи үүлгедиг болган черден чорупкан боон турар. Көрген кижилернин сөзүнден алырга, хүннээшкинден ол, Красноярск чурттуг дискотека удуртукчузу боон ажылдап турган А. Костыревтиң хөрээнче бижек-биле балыглаан деп турар.

Мотоцикл оорлаан дугайында дараазында дыңнадыглар кирген. Кызыл хоорайдан кызыл өңнүг 39—93 ТВА күрүне дугаарлыг, шимчедикчизиниң дугаары 147042 «ИЖ-Ю-5» мотоцикл читкен. Кызыл районнуң Сукпактан 31-31 ТВА күрүне дугаарлыг «ИЖ-планета-спорт» мотоциклди оорлаан, оон шимчедикчизиниң болгаш рамаларының дугаары —17169. Чөөн-Хемчик районнуң төвү Чадаана хоорайдан оор алган мотоциклге хамаарыштыр дараазында үүлдерни билип алыр: 53—63 ТВА дугаарлыг «Тула», шимчедикчизиниң дугаары —306041. Күрүне дугаары 38—32 ТВА «ИЖ-Ю-5», шимчедикчизиниң база рамаларының дугаары—016069. Ону Улуг-Хемде Чаа-Хөлден читкен мотоциклге хамаарыштыр чугаалап турарывыс ол. А Ак-Довурактан оорга алыскан мотоциклдиң ылгавыр демдектери: 62 — 14 ТВЛ «ИЖ-П-5», шимчедикчизиниң дугаары —112833.

13 кем-херек үүлгедиин милиция ажылдакчылары ол дораан ажыткан. Биче хулиган дээш 4 кижини туткан, эзирик чораан туттурганнар —9. Транспортту эзирик башкарып чораан 7 чолаачыны илереткен.

Анатолий САДОВОЙ.
Милициянын капитаны.

КИДИН ТҮЛҮК

«Торгалыг» совхоз бо чылын 3000 тонна сиген белеткээр планныг. Ам 702 тоннаны сараатталаан. Бо планны күүседири-биле совхозта алган черлеринге, организацияларга база 3-тен 16 тонна чедир сиген белеткээр даалганы берген. Олар ам кидин түлүк ажылдап турар.

Малчыннардан Анай-ool Куулар биле Шур-ool Куулар 10, 15 тоннаны сараатталаан алгылаан. Чамдык малчыннар сигенин удур-ла кыштагларынга чедирип ап турар.

Чоокку хүннерде көк-сула кезилдези эгелээр. Ниитизи-биле совхозтуң девискээринде мал чеминиң үнгени багай эвес. Чаъс-ла шаптыктап турар. Мындыг берге үеде ажылды шын организастаары негеттинип турар.

Мартна КУУЛАР.
Өвүр район.

Өскү арын. 1990 ч. сентябрь 8.

БАШТАЙГЫ ЧАЛАЛГА

Чечен чугаа

Район эмнелгезиниң «дүрген дуза» өрээлинге фельдшер Шогжал-биле кады ажылдап хонар чолаачызы Дагба нелээн олурганнар. Дагба диванда өрү дээвинрже көрүп алган, ханы боданганзыг, ыыт чок чыткан. Шогжал чалалгалар дептериниче бир-ле чүвени киир бижип олурган. Оон далажып бижээн демир-үжүүнүн саазын кырынга чыган даажы чолаачының бодалын база өрээлдин шыпшың ыржымын үрээнзиг кыйыраан. Хенертен, аваа каттышканзыг, эмчиниң чанында телефон кыңгырткайны берген. Туданы ол сегирип алган:

— Алло! «Дүрген дуза» дыннап тур!

Чер дүвүнде дег чавыс үн Шогжалдың кулаанга арга чадаарда дыннаган:

— Кожа суурдан долган чыдыр бис. Кедээр шатта Кускуннуг-Одар деп черде малчын угбайның эзди аараан. Чанында ийи бичии уругларындан өске кым-даа чок. Дузалакчы кадарчылары хойда.

Шогжал уттундура бээр чүве ышкаш, декти мурнай-ла айтырган:

— Кадарчының ады кымыл? Ады кымыл, ады, ады?... А?

Телефон тудазын чаагыңга эктиг-биле чыпшыр кызып алгаш, эмчи чалалганы биле чугаалаган:— Би-чел-дей... Кускуннуг-Одар... Ийе, билдим. Ам дораан хаптар бис.

Эмчизиниң айтырыглыг көрген карактарын эндевейн, Дагба дораан-на харыылаан:

— Аалды-даа, кадарчыны-даа билир мен, дуймам. Чоокта тарыышкын кылган эмчилер-биле аваа база чораан мен. Элээн ырак чүве.

Ша-даа болбайн ийи хажыызында кызыл крестиг эмчи машиназы район төвүнден ырап, Кускуннуг-Одар кайы сен дээш шаттар одуртур тутсуп орган....

Шогжалдың эмчи училищезин дооскаш, эмнелгеде бөгүн чаа ажылдап киргени бо. Коллективтин кежигүннери-биле безин орта гимназжып четтиксээн. Ынчангаш ол машина башкарган чолаачызын кедергей-ле топтап көрүп чораан. Дагба бежен хар чоокшулай берген акый болган. Бажының төрүмелинден-не кызылзымаар дүктери назынга алзып, колдуунда-ла агаргылап калган. Ол тываларның аразында ховар таваржыр чингир көк карактарлыг кижилериң бирээзинге хамааржыр. Ийи талакы чаактарын уннаштыр баткан оңгарланчак сыгыглар эриннериниң азыглары-биле барык тутчу берген. Көрүжү чымчак, бөдүүн.

Шогжал иштинде бодун сожуктураа-даа, божуур иебиле ам болур ужуражылганы бодап келгеш, сагыжы арай дүвүрексеп чораан. Кандыг-чүү-даа болза баштайгы чалалга. Аваа канчап сүрээдеп, дүймевес боор.

Эмчи машиназы шат кедээзинде аал өдээнче удатпайн кире халдып келген. Өг кыдыындан тура халаан молдурга дег улуг калдар ыт машинадан дүшкен улусче тутчуланып халыыр бодаза-даа, кажаа артындан кылаштап келген аныяк эр-оны чер алыспайн, ырадыр дажап, сывырыпкан. Эмчи-биле чолаачы өгдүве кирип келгеннер. Эзди аараан ава орунда чыткан. Оон чанында ийи бичии уруг кандыг-даа дүвүрел чок, иезинге чассып, ойнап маннашкан турганнар.

Шогжал аваның хапының базыышкынын хынап көрген. Улуг болган. Дораан олче чавызадыр эмни салып, ниити шинчилгени база кылган. Ынчалза-даа кодээ аалга кижи божудары берге болгаш айыылдыг. Чүү-даа туруп болгай.

— Байдалым арай элек хевирлиг-дир мен. Төп чер эмнелгези-ле дээре ыйнаан, оглум. Хойну даштын дузалакчыларым уруглар шыттпас улус. Чаа өг-буле туткаш, малчыннаар күзел-биле келген улустар-дыр ийин — деп, ие база боду чугаалай берген.

Сакманчылар болур аныяк оол, кыс өгнүн эзэин орукка белеткеп, машинага чоруурунга таарыштыр чымчактажып бергеннер. Шалыпкын халыткан улуска чер ортузу билдиртпейн эртип, район төвү суурнун ыракта бараары көстүп келген. Шогжал артында иеже өйлеп-өйлеп хая көрүп каап чораан. Оозу хөлдары-биле ийи быытын тудуп алган. эздиниң кайы хире аарын чоруруу арын-шырайының халагзыраан көрүжүнден илдеп болган. Олла шаа-биле элээн чоруп олурда, ава хенертен алгыра берген:

— Доктаадың көрүкер, эмчи! Моон ынай черле шыдажыр аргам чогул.

Машина тура дүшкен. Эмчи кабинадан үне халаш, оон чанында барган. Ие дискектеип олуруп алган шагжок човууртап, улуг тынып чугаалганы:

— Ораар чүве ап албас, кончуумну але...

Ону дыннаан Шогжал девидексей хонуп, хейде олла айы-биле иениң эктинде каап алган тонун ажа тыртыпкан... Чап-чаа-ла төрүттүнген хензиг чаш аразының дөмектериниң аразында кыза берген чыткан... Хензиг думчуу думчуккан анайнаы дег, иошкак шүжүлегилээр-даа. Даштын хаттыг соокту бодаптарга, иезинин чылыг иштинден дүшкен уруг бусталып-даа чыткан ышкаш сагындырар.

Эмчи ап чоруур сумказында барган. Холдары сирилээш, чагыртпайн турганнар. Канчаар-даа дилегеш, сумказында хачызын ол тыппайн барган. Чоруптарда ылап суп ап турганын хензиг када чеже-даа сагынган. Дузалаваан. Ам канчаарыл? Чаштың хинин чүнүн-биле кезерил? Ол сый тыртыптар будук, үзе соптар шөйүндү эвес-ле болгай.

Ye эртип-ле турган. Бичии кижиниң демин чаа-ла кызыл анай чыткан эзди шыырныгыксап, доңганындан куурара хона бергенин Шогжал эскерген.

— Дагба, дүрген бээр халы! Хинин чүнүн-биле кезерил? —деп, ол шуут-ла алгыган.

Чолаачының кабинадан үне халаан даажы ынаар дынналган. Келзе-ле ол холунда бизи дадаргылап элексей берген, көк чук сыптыг хлеб кезер бижен тудуп алган болган. Ону көргеш, Шогжалдың сагыжы өөрүш кыдынган. «Кара демир кайгап, көк демир көрүп чытпас» дижир болгай.

— Хинин боой шаавыт, дуймам. Күжүр соокка ат болу берди.

Балыг даараар торгу удазын-биле эмчи хинин боой тыртыптарга, Дагба бижекти олче сунган.

— Ам үзе кес, ма!

Шогжал бижектің бизин спирттиг марля-биле чодуп, кезер деп дап берип чыткаш, холун дедир тыткан:

— Силер акым, мен...

Дагба улуг көк карактарын дам херилдир көрүп, барык дужааган:

— Кес! Кес!

Иезинин иштинге чорааш чаш кижи бодунун өзүлдезинге херек бүтү-ле эки чүүлдерни аваэынан чаңгыс ол улуг дамыр-хинин дамчыштыр алыр дээрзин Шогжал билир, өөренгенне болгай. Бир-бир бодаарга, ол кижиниң үстүр кызыл тыны кылдыр сагындырып келир. Ынчалза-даа... Хинин кестинип, чырык өртемчейже адырлып дүштүм дээнзиг, бичии чаш баштайгы кышкызын улаштырыпкан. Шаттың хады ону күткээнзиг ыянгылыг кылдыр сыылаан...

Эмчи чашты кеткен халады-биле ораай тудуп алган. Дагба кабиназындан өгге, черге машина септээрде ажылдап чорууру, үс-чар бораан чута чоорганын эккелгеш, эмчиже сунган:

— Даштындан ораап ал, дуймам. Өгбелери кидис кырынга төрүттүнүп чораан эр кайын «далдаарыл»...

Шогжал сумказындан үй-балай уштунгулай бергилээн эмнерин эмгелеп турган, тыппайн барган хачызын, балыг шарыыр чинге дүрген марлялар аразындан көрүп кааш, хулумзүргеш, «Көшкенде тене херек чок» деп боданган.

— Дүрген шимчеп ораал, аким — деп, ол чолаачызын далаштырган.

Машина турган черинден дап берген. Эмчиниң холунда таалап удаан чашка чагырткан дег, хат улуушкунун намдадып, харын бодунун өпей ырын ырлап бергензиг, оожум шиилээн. Караа чырын чингээн не база дыжы ханып, кум кышны берген...

Михаил ДУЮНГАР.

«Шын» солунну чагыдып алырынче далажыңар

Чагыдылга сентябрь 1-ден эгелээн. Ол үчүн 2 ай дургузунда, октябрь 31-ге чедир уламчылааш, доостур. «Шын» солун неделяда 5 катап үнер. Чылда 260 номер парлаттынар.

«Шын» солуннун чылда чагыдылга өртээ — 15 рубль 60 көпеек. Солуннун бир экземплярының өртээ 6 көпеек. Чагыдылганы чыл хуусаалыг кылып алыры таарымчалыг.

Киоскилерге хостуг садарынга бир экземплярның өртээ 10 көпеек болур.

Солуннун индекизи; 54241.

«Тываның аныяктарының» чагыдылгазы эгелээн, оон чылда өртээ 7 рубль 80 көпеек.

Солунну чагыдып алырынче далажыңар!

«Мээң харым 20... Мен ынакшып-даа көрбээн мен, меңээ эр кижи-даа дегбээн. Келир үедеги өөм ээзинге сагыш-сеткил-даа, магабот-даа талазы-биле «арыг» баарын бодап чоруур мен.

Хертек.

Тээли суур».

(1990 чылдың сентябрь 2-де үнген «Шын» солундан).

Кызыл-Эник КУДАЖЫ.
Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы.

ТЭЭЛИНИҢ ТЕРГИИН КЫЗЫ

Хүнчүгешсиг Хертек, сеңээ
Амыраштын, өөрээштин,
Күнзегештин шүлүүнде
дег.
Ажык чагаа бижип ор мен.

Чүрээмге чоок аныяк кыс.
Чүгле Тээли суурнуң эвес.
Бүгүдеге найыралдыг
Бүгү Тывам уруу-дур сен.

Чээрби туржук, он сес
харга
Четпейн чыда кадай апаар.
Сарыылы чок хөрээженге,
Сарыг-оол дег, хомудаар
мен.

Хертектериниң хертеш
кызын
Келин кылып алган болза!
«Хүлге чамга»
борашпааны
Күзелимге таарыжыр-дыр.

Ойтулааштап, аъка
халдып,
Ойнап, хөглеп өссүмзе-даа.
Кыставас дээш өөрүмге
Кыжыртырып чорааным
шын.

«Арыг» кижи чоргаар чүве.
Арын-нүүрү хостуг чоруур.
Херектинде, херек чокта
Хере тепкен будун тыртпас.

Аксы-сөзүм берип тур мен.
Аваа-ачаа чөпшээрезе,
Уруум кылдыр бижидип
аайн,
Удурланмас боор сен,
кызым.

Ындыг чараш, сен дег,
төлдүн
Ынакшылы ырак эвес.
Күдээ солду хүлүрт
кылдыр,
«Хүлүп» алыр хүнүн
келир.

Төрүп алган уруумну дег,
Төлептиг бай өглеп аар
мен.
Сарыг сарыг чаштарыныы
«Сакманщиктеп» өстүрер
мен.

Аваа-ачаа мен дег эвес,
Амдыызында аныяк боор.
Кырган, дижен ирей меңээ
Кызыл кайын азырадыр.

Ынчалза-даа Тээли кызы,
Ырак черде кырган кижи
Ынчаар човаа олурар деп,
Ында-хаая бодап көөр сен.

СӨСТЕР, СӨСТЕР...

Кижи амытаның чаны элдептиг. Бодунуң ак оруун оруктаарының орнунга думчуун сукпас чери-ле чок.

* * *

Өскенин дүжүлгезинге саадап ора, ында-хаая бодунууне база хая көрүп каап орары артык эвес.

* * *

Кижи шынында-ла бойдустуң төлү чүве болза, оон үрегдекти чоруу дээш төлү аразына төттүкмес акша төлөөр үе шагда-ла келген.

* * *

Хаяы харылзаа — ол сээн бай-шыдалыны эвес, а кандыг-даа чүвеге доктар болбайн, алыс күзелин чедип алырының демдээ-дир.

* * *

Кажараан «бөрү» безин хой кежи-биле шугланыптары хаая эвес таварышкылаар.

КАШКАН КАДАЙ

Бо таварылганы ындыг үр эвесте бир солун кижиден дыннаан мен. Ол оон амыдыралынга ылапла болган хөктүг таварылгаларың үгле бирээзи. Өлген кижиниң «бажын ковайтып» канчаар, ынчалзажок демгивистиң адын ойзу аарак адап турган, бир кысқа төөгүнү ол олчаан дамчыттым.

Шоодуг

—Ынчан назын өйү аныяк-чалыы, тодаргайлаарга, 20 хар чаа-ла ажа дүжүп бар чыткан мен. Кызылга өрт черинге ажылдап турганым ол. Өглүг-баштыг болганым база ынчан чүве. Амгы ышкаш бадылал бар эвес, аваа-ла олуржуп алган бис. Удатпаанда өгде кижи Чадаанаже чангаш келийн деп мындыг. Бо үеде ышкаш, аай-дедир шаарланайдыр шуушкан «чазақтың саралазы», «чиик каралар» кайда боор. Чүүк машиназы безин ховар аргыжар шат болгай. Ынаар бир хөлге арай деп тып, орук ырак, чер аразынга ара хонуп чедер боорга, күш-хүнезин база берип кааш, эттардым эвеспе.

Ай маная — чок, 2 ай — сураг, ынчап турда башкы хар чаапкан. Ам мырыңай час дүшкен, оон база дагын чай... Таптыг-ла чыл ажа бергенде мени область төвүнден ындыг ырак эвесте бир төп районче өрт черин даргалаар сен дээш бадырыпкан мындыг. Аалчылар бажыны кайда боор — каш казанак бажыңнарлыг, куруг өг «тудуп чиген» суужугашта. Аалларга хөлезилеиип хырын дүптээр, дүн чарар чүве болгай. Бир сүт-саанныг, чугаасоттуг кырганнар өөнге турып алган мен. Менден дап биче уруу база бар. Оозу менден чүге-ле чүве ийик бижиргээр. Өгнүн эр ээзи ашак тыва шимээзин ийи-бирни «шимчедиңкенде», арта «хүреген» деп каап турар болдур ийин. «Хүреген» боорда аваа бир эвес, а артында дарга база дивес силер бе» суг дигилээрге, ыядырым хөлчок. Арным изиш дээш өрт кыза берген ышкаш боорга, ынаар оожум чылбыртып үне бээр мен.

«Аас белээ» дижири аваа эвес чүве болган. Шак хүн, а хүн айлар болуп каржысолчуп эрте бергенде, демги уруг-биле сорулдаалажы берген бис. Аныяк өг-бүле дээш бичии борбек казанакка база чедипдивис. Бир дүште ажылдаар черим даштынга таакпылап олур мен. Часкы хүннүн чылыы аажок. Оон кадында сеткилим база сергээ кончуг. Удавас бичии кижи база кострүп келир ужурлуг. Адырам, кым деп адап аар чоор? Оглу азы кызы ирги бе? Бүдүү билир бурган эвес...

— Хыйыртан, аа Хыйыртан — дээн дыңзыг үн бодалдарымдан мени чардыктырып каапты. — Дүрген шымда, бээр кел! Кызылдан кадайың телефоннап тур. «Чедип келдим» дидир — дел, эжик бозагазындан Эзир-оол эгниш-тынып бо.

Мен хейде-ле: «Кандыг, чүү кадайым?» деп ылавыладым.

— Ядараан кулугур, каш кадайлыг кижи сен — деп, эжим удур айтыра-дыр.

Алаң кайгап калганым шын. Эртен чаа-ла өгге арткан кижи болгай. Кайы чапта ында чеде бергени ол он. Бөгүн-даарталааны ылап. Кандыг-бир чүве болуп эмчилер-даа аппаржык ирги бе. Чоп менээ дыннатпас улус боор?.. Божуу телефон дансазын сегирип алдым. Та экизи, та багы таваржып, чугаа үстү берген болду. Кезек када манагзынгаш базып үндүм. Бажың баарым ол. Көдээ черге эжик сенчилээр эвес, ажык-тыр-ла. Бут баштап аяр кирип келгеш, кеденгирлеп көжеге артын бакылап көөрүмге, кадайым чаза шугланып каапкан дүште-даа чок удаан чыдыр дивес силер бе. База-ла ылыычылым базып үндүм.

Ажылга дедир далаң келгеш, эжик тудазын алырының кайызы чорумда, хаалга хаайымга чүгле какпады. Кижим бо удаада аксыц ажыдар деп чорда, үзе кирдим: «Телефон, Кызыл». Ол бажын согаш кылды. Чүвениң хевири ам-на билдине берген. Чалаанаже «кажып» анган «кадайымның» хөй-даа, эрээш-даа эвес, а ийи чыл чыгай бергенде «тыптып» келгени ол чүве ышкажыл. Бады-шынчы эжи келилиг болгай кылдыр бодааш, чүгле «ынаар дедир чоктай бээр ыйнаан» дээрден өске чүве тыппаан мен ийин...

Седип МОНГАЛ.

ДӨМЕЙ БОЛДУ

Өөрү одар үнүптерде,
Өдекне бир өшкү арты,
Аскак боорга кадарчызы
Аартыктап каапкан хире.

Анайы чүү кээргел билир,
Амырап кээп эме берди.
Эмиглерин думчуу-биле
Эдирип ап, үскүлээр-даа.

Демги бертик-межел
хөөкүй
Тендирзе-даа, деспейн
туру.
Күштүг-күштүг
үзүүшкүнден
Күстүге кээп дүшкүлээр-даа.

Харамдыккан опчокпайны.
Хажыызыдан хоруп
бардым.
Ийи караа дедирленип,
Иези бо чааланып тур:

Арай сестип,
аткаарлаптым —
Амыдырал нарын-на-дыр!
Адыгуузун малдан човаааш,
Арным безин изиш диди.

Баарым база халаш
кыннып.
Башка мындыг бодал
кирди:
Төлү дээнде кижи, мал-даа
Дөмей болур чүве-дир
ийин.

Мээлиглерни угаанныынга
Мерген бойдус чалаган бол,
Салгалы дээш сагыш
салбас
Чамдыктарны сагындым-
даа...

Чаш-оол КУУЛАР.

У-ВАА, ЭЛДЕПТИИН АА!

ЭНИКТИҢ «ӨРТЭЭ»

«Үш чыл иштинде карабажыңга олуртур!». Американың Каттышкан Штаттарының Флорида штадының бир хоорай суду 22 харлыг Эверстон Юджин Узбке ындыг кеземче харыысалгазын хүлээткен. Өлүрүкү чорук дээш ол ындыг «аар» кеземче ялазынга онаашкан. Херек өлүрүүшкүн-биле холбашкан чүве болганда, үш борбак чылды авторнуң аарзынын турарын үстүнде домактан эскерген боор силер.

Ол кижи эвес, а... эник ытты амы-тынындан чарып каан болганда, шиитке ал арай элдептиг болганы чугаажок. А Узббтің херээн көрүп турган, шиитке чилер дириг амытаннарны моон соңгаар камгалап карактаар талазы-биле штаттың чаа үндүрүп алганы хоойлу-дүрүмүн херек кырында амыдыралга ынчаар боттандырып эгелей бергеннери бо.

БАСМАЧ БЕ, МААДЫР БЕ?

Каш хонук бурунгаар Турцияга 86 харже кирип бар чорааш, түрк кыргыстарның баштыңы Рахманкул хаан мөчээн. Бо талазы-биле кажыыдалды оон төрелдеринге болгаш чоок кижилериге Афганистанда, Иорданияда, Кыдатта, ГФР-де, Пакистанда, АКШ-та. Австралияда чүрттап чоруур хөй-хөй кыргыс бөлүктер ылергейлээн. Кыргыс ССР-ниң найысалалы Фрунзе хоорайда үнүп турар «Советтик Кыргызстан» солун база бо талазы-биле допчу медээни берип, республиканың ажыл-ишчилериге ол дугайын дыннаткан.

Бир чамдык кижилериниң национал маадыр, а өскелериниң кыргыс басмачыларның баштыңчызы кылдыр санаары удурланышкан амыдыралдыг бо кижи солун төөгүнү чүрттап эрткен чүве-дир. Ол Ош область чүрттуг, бай ызыгуурлан кижи боор турар. Рахманкул эгезинде Совет эрге-чагыргага удурланмаан, эде чаартылгаларга безин киржип четтигипкен. Ынчалза-даа колдективизацияга, 1930 чылдарның үндезин чок репрессияларына удурланып, бодунуң чонунун ортузунга тура халыышкын шимчээшкинин организастаан. Революсчу отрядтарга өйтүр шаптырган эгезинде Кыдаттың Синьцзянче, оон Афганистанче дезер ужурга таварышкан. Чааскаан эвес, а хөй муң кыргыстарны ынаар элдепти аппарган. Афганистанның девискээринге, тодаргайлааргa, Памир даглаларына «тускай кыргыс күрүне» тургузуп алгаш, онуң барык 40 чыл дургузунда хаанналаан.

Аанакайың Афганистанга 1978 чылда монархияны дүжүрген Апрель революциязын ол хүлээп алыр хөнүү чок болган. Удатпаанда АРже түр кирген совет шериглер болгаш улусчу афган шериг-биле оон эви баксыраан. Бо удаада бодунга бүзүрелдиг дээн 4 муң шерин баштап, оларның өг-бүлелерин эдертип, мал-маганын сүрүп алгаш, Пакистанга келгеш, оон изиг агаар-бойдузунга ижикпейн баргаан. АКШ-тың Канада-биле соңгу чүкте кызыгаарынга кээп чүрттазын дээн чалалгазын хүлээп албаан. Канчаарга-даа агаар-бойдузу, дыл-домаа, ёзу-чаңчылдары, шажын-чүдүлгези төрелдешкек боорга, Турцияда бедик даг-да Ван хөлдү турлаг кылып алган. «Чаңгыс черге үр саадап шыдавас» болзажок, хаанның арттырып кааны 7 ажы-төлдери шупту уран талантылыг, алдар-аттыг чуруучулар, скульпторлар болганы солун.

«ЧАЛГЫННЫГ» САНДАЙ

Горький областың Мадаево суурунуң чүрттакчылары ол кежээ орайдан эртенге дээр карак шиммээнцер. Шупту районнуң харылзаа салбырының электромонтёру И. Цыгановтуң бажының «таңныылдаарынга» өйлешкен. Баштай бүгү чүвени бажың ээлери эскерип каан. Эгезинде үлгүүр кырынга турган лаа «ужуп батказ, шалага хонупкан». Оон сообиле янзы-бүрү дулгүүрлер, үүмек ыяш-даш, сава-санга, демир-дес «чалгынналган». Ам пряник, картофель, дагаа чуургалары чергелиг аъшчем улус хол чедип албаанда-ла боттары аасче ужугуп «кире бээр» мындыг болган. Чүгле аасче эвес, а таварышкан эзт-кешче аарышкылыг улдаптары база бар. Оон-даа хөктүр чүве өгнүн херээжен эвэн инек саар сандайын сегирип алырының кайызы чорда, ол эгезинде коридорже, оон ам мырыңайла дорт инек кажаазынче ужуп кире берген...

МАШИНА ДЭЭШ... КӨПЕЕК

Лотерея билеттерин таварыштыр эвилел туржук, бистиң Тыва АССР-де хөй кижи ойнаашкынга таваржып турары парлалгадан билдингир. Олардан эң үнелиг эт — автомашина. «Черле ынчаш эгткен чылын ССРЭ-ге каш база кандыг марканың автомашиналары ойнаашкынга таварышканыл» деп айтырыг силерни база сонуургады бээри чугаажок, эргим номчукчу. Шак ынчаар 1982 чылда ниитизи-биле «ВАЗ» 21-063 маркалыг 607 «Жигули», 481 — «Москвич», 96 — «ЗАЗ-968 м» аас-кежиктиг ээлерин чүртка тыпкан.

КЫМНЫҢ ДЕВИСКЭЭРИ УЛУГУЛ?

Делегейниң чүрттарындан эң улуг чер-девискээрни бистиң Төрээн чүртүвүс ээлеп турар. Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң шөлүүнүң девискээри таптыгла 22 402 200 дөрбелчин километрге ден. Азы бөмбүрзекте бүгү курган черниң 15 хуузу бистиң чүртүвүска хамааржыр.

АШАКТАРЫНАР КАМНАҢАР

1980 чылдарның санаашкыны-биле алырга, делегейде 1000 хөрээжен кижиге 1006,7 эр онаажып турган. Ол хиреде эрлер «чедишпес» чүрттар база кайы көвей боор турар. Сөөлгү чизеден алгаш көөрге, Совет Эвилелинде 1000 эр улуска 1132,1 хөрээженнер онаажыр болган. Ынчангаш эрлер чедишпес чүрт ССРЭ боор турары ол.

ТӨРЭЭН ТЫВАВЫСТА

Геннадий МАКАРОВТУН «КУСТУҢ ТЫНЫЖЫ» деп чуруу.

Телевидение

СЕНТЯБРЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Булактар. 9.00 Бистиң садывыс. 9.30 Концерт. 10.10 «Партнер». Коммерция медээчизи. 10.40 «Кижи. Чер. Октаргай». 11.40 Сергей Тарасов (фортепиано) ойнаар. 12.00 «Тиилекчилер». 13.00 Концерт. 13.30 Полтаваның музейи. 13.55 Уругларга фильм. «Том Сойер-биле Гекльберри Финиң ужуралдары». 1-2 сериялары. 16.15 Барымдаалыг фильм. 17.00 «Дириг амытаннар ораныда». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 Телефильм. 19.50 «Хамелеон». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 ССРЭ-ниң чазак черинде. 21.40 «Хамелеон». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.45 «Куштуң ужугары». 00.20 Медээлер. 00.35 — 01.00 Даштыкы эстрада артистериниң концерти.

ИЛИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 В. Пикайзен (скрипка) ойнаар. 8.50 Чүрттүн театрлары көргүзүп тур». «Бок төгер чер». Фильмшин. 11.45 «Арена». Спортчу программа. 12.50 «Бис кады бис, авай». Уран-чечен телефильм. 14.00 «Совет Россия». Видеоканал. 16.30 И.С. Бах. Бранденбургтуң концерти. 17.00 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. «Портленд» — «Детройт». 18.00 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. Барымдаалыг фильм. 18.50 Мультфильм. 19.00 «Өгбүле». Телепрограмма. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Хостуг хүреш. Делегей чемпионады. 21.00 «Ye». 21.30 РСФСР-ниң Дээди Совединин сессиязының хүн демдеглели. 22.30 Мультфильмнер. 23.10 Дүнеки сеанс. «Ынак ырылары». 23.50 —01.25 «Ийи дакпыр оюн». Уран-чечен телефильм. «Полициянын телефону 110» деп бөлүктер. (ГДР).

КИНО

СЕНТЯБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На тропе войны» (АКШ) 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 (узаткан) шактарда.

Видеозал: «Игла» 9.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Аленький цветочек» 9.20, 12.10, **«Девочка и крокодил»** 10.40, 13.40, **«Полнеба»** (2 сериялыг, Испания) 15.10, 17.10, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Танцуй, танцуй (2 сериялыг, Индия) 16.30, **«Река»** 14.10, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «И придет тот день» (Индия) 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редакторнуң оралакчызы
А. С. ДЕМБИРЕЛ

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93 Киданстер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25 идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн баргаңда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 өарлалга
ямазы
Тиражы 28000 ака.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң гипографиячы. Кызыл Щетинкин болгаш Кравченко кудумчуу бажын № 1.

Индекс 54241.

Чагыг № 484.